

Tanulmány

Csatár Péter

A pszicholingvisztikai kísérletek helye és szerepe a fogalmi metaforaelméletben¹

Abstract

The present paper investigates the methodological relation between psycholinguistic experiments and conceptual metaphor theory. By analysing metaphor experiments I argue that narrowing down psycholinguistic experiments to a corroborative, that is, verifying function induces many problems in conceptual metaphor theory. The paper presents the emerging problems through sample analyses and suggests the introduction of methodological principles through the observance of which these problems could be eliminated from research. By applying the suggested principles the paper finally argues for the integrative use of experimental and linguistic devices.

Keywords: conceptual metaphor theory, experimental linguistics, methodology

0 Bevezetés

A kognitivistá metaforakutatásban a nyelvészeti elemzések mellett mindig is fontos szerepet játszottak a pszicholingvisztikai kutatások. Ezek többsége három nagyobb irányzathoz sorolható: (i) a Gentner és munkatársaihoz köthető strukturális összehangolás elméletéhez (*structural alignment theory*) (Bowdle & Gentner 2005, Gentner & Wolff 1997, Gentner & Bowdle 2001, 2008, Gentner et al. 2001), (ii) a Glucksberg és munkatársai (Glucksberg 2001, 2003) által kidolgozott tulajdonság hozzárendelés elméletéhez (*property attribution theory*), valamint (iii) a kognitivistá metaforakutatást ma is nagyban meghatározó fogalmi metaforaelmélethez (Gibbs 2006). Ez utóbbi irányzat – amely ennek a tanulmánynak is tárgya – kezdetben (vö. Lakoff & Johnson 1980, Lakoff 1993) szinte kizárólag nyelvi adatok elemzésére koncentrált, csak a múlt század kilencvenes éveitől (vö. Gibbs 1994) kezdett el élenkebben is érdeklődni a pszicholingvisztikai vizsgálódások iránt.

Ez a tendencia azóta is töretlenül tart. A fogalmi metaforaelmélet létrejöttékor – a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben – a metaforákra vonatkozó pszicholingvisztikai kísérletek abból a szempontból voltak érdekesek, hogy miképpen lehet alkalmazni a pszicholingvisztikai kísérletek módszertanát, illetve a kísérletek eredményeit a korábban bevett nézetnek számító pragmatista elméletek (Loewenberg 1975, Searle 1979) kognitív realitásá-

¹ A tanulmány megírását az OTKA NI 68436 sz. projektje és az MTA-DE PTE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoportja támogatta. Köszönettel tartozom Kertész Andrásnak és Rákosi Csillának, akik figyelmes Olvasóként értékes megjegyzésekkel segítették a tanulmány létrejöttét.

nak kritikájában (Gibbs 1994, 1999).² A kilencvenes évek második felétől ugyannakkor már azt tekintik a fogalmi metaforaelmélet képviselői a kísérletek alapvető funkciójának, hogy felülvizsgálati módszerként, illetve független evidenciaforrásként használják őket a nyelvészeti elemzéseik értékelésében, illetőleg a metaforaelméleti feltevéseik alátámasztását megcélzó vizsgálódásokban.

A kísérletek előtérbe kerülésének ez a tendenciája, valamint a szerepük megváltozása mindazonáltal nem annyira az elmélet belső átalakulása, mint inkább a fogalmi metaforaelmélet adatkezelési technikáit ért kritika hatására következett be. Mint az közismert, a fogalmi metaforaelmélet a nyelvi metaforák létrejöttét, valamint bizonyos strukturális tulajdonságait kognitív mechanizmusokra kívánja visszavezetni. Ezen mechanizmusok feltárását a Lakoff és Johnson-féle elmélet klasszikus vagy standard változata (Lakoff & Johnson 1980, Lakoff 1987, Lakoff 1993) szinte kizárólag nyelvi adatok elemzése révén kívánta elérni. Többen is (pl. McGlone 1996, 2001, 2007, Murphy 1996, 1997, Vervaeke & Kennedy 1996) felhívták az ebből adódó problémákra a figyelmet. A kritika egyik központi eleme az volt, hogy pusztán nyelvi adatokra támaszkodva csak sokkal gyengébb formában fogadhatók el, illetve tesztelhetők azok a feltevések, amelyeket a fogalmi metaforaelmélet fogalmaz meg a nyelvi metaforák kognitív alapjaival kapcsolatban. Ezek a kritikus felvetések összességében a fogalmi metaforaelmélet alapfeltevései és az alátámasztásukra felhasznált adatok, illetve módszerek közötti viszony problematikusságára vonatkoztak.³

A kritika hatására alapvető átalakuláson megy át napjainkban a fogalmi metaforaelmélet módszertana, amennyiben egyre nagyobb szerepet kapnak benne a korábban bevett introspektív-intuitív módszeren kívül a korpusznyelvészeti, valamint a pszicholingvisztikai kísérleti eljárások. Ezek a változások részben egymáshoz kapcsolódva, részben egymástól elszigetelődve zajlanak. Történtek próbálkozások a különféle módszertanok összedolgozására (Steen 2007), és vannak kezdeményezések, amelyek egy-egy irányban kívánják a kutatás módszertanát elmélyíteni. Ilyenek a korpusznyelvészeti elemzéseket preferáló elgondolások (Stefanowitsch 2006), illetve a fogalmi metaforaelmélet pszicholingvisztikai eljárásokkal operáló verziói (vö. Gibbs 2006).

Ebben a tanulmányban az átalakulás ezen utóbbi aspektusának kérdéseivel foglalkozom. Olyan kísérleteket mutatok be, amelyek szemléletesen világítják meg, hogy milyen szerepet tulajdonítanak a fogalmi metaforaelmélet képviselői a pszicholingvisztikai kísérleteknek az elméletalkotás folyamatában. A kísérleteket elemezve megmutatom, hogy miért problematikus az, hogy a fogalmi metaforaelmélet képviselői túlságosan is szűken értelmezik a pszicho-

² A fogalmi metaforaelmélet képviselői, így pl. Gibbs értelmezése szerint a pragmatista jelentésfeldolgozás kiindulópontja a kifejezések szó szerinti jelentése. Ha az aktivált szó szerinti jelentés nem illik bele a kontextusba, az értelmezés újraindul, és alternatív – például metaforikus – értelmezési lehetőségeket is kipróbál. Gibbs és mások szerint kétségbe vonható, hogy a metaforikus jelentések feldolgozásának ez az *újraértelmező eljárása* (*pragmatical reinterpretation theory*) valós mentális folyamatokon alapszik. Nézete szerint erős – jórészt pszicholingvisztikai kísérleteken alapuló – érveket lehet felhozni a pragmatista elgondolással szemben, amelyek alapjaiban vonják kétségbe az újraértelmezés elvének mentális realitását (vö. Gibbs 1994: 99–106, valamint azt ott idézett szakirodalmat). Megjegyzendő, hogy nem mindenki osztja Gibbs véleményét azzal kapcsolatban, hogy a pragmatista jelentésfeldolgozás egyes lépéseit valóban úgy kellene rekonstruálni, ahogyan Gibbs teszi (vö. Csatár, Pethő & Tóth 2006).

³ Egészen más alapállásból – például korpusznyelvészeti megfontolásokra támaszkodva – a kutatásban elsődlegesen használt adatforrást (a nyelvi intuiciót) és adatkezelési technikát (az introspekción) is többen kritikával illették megbízhatatlansága, valamint nem reprezentatív volta miatt (Stefanowitsch 2006). A fogalmi metaforaelméletet ért kritikákról informális összefoglaló olvasható Gibbs (2006: 10–12) munkájában. Gibbs kitér azokra a válaszlehetőségekre is, amelyek a fogalmi metaforaelmélet álláspontját erősítik, ezek azonban maguk is vitathatók.

lingvisztikai kísérleteket mint felülvizsgálati módszert, amennyiben szinte kizárólag az elmélet feltevéseit alátámasztandó hivatkoznak kísérleti eredményekre. Vagyis csak azokat a kísérleti eredményeket veszik figyelembe, amelyek visszaigazolják, azaz pozitív evidenciaként megerősítik a nézeteiket, viszont alig foglalkoznak azokkal, amelyek esetleg gyengítik a feltevéseiket.⁴

Ezzel természetesen nem azt kívánom állítani, hogy a pszicholingvisztikai módszerek és kísérletek eredményeit hiábavaló lenne felülvizsgálati eljárásokként felhasználni a fogalmi metaforaelméleti kutatásban. Arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a pszicholingvisztikai kísérleteknek ez az egyoldalúan a korroboratív, azaz igazoló funkcióra történő szűkítése olyan problémákat indukál, amelyek egy másfajta alapállásból legalábbis részben kezelhetők lennének, esetleg fel sem lépnének.

Írásom felépítése a következő: Az 1. fejezetben általánosságban jellemzem a pszicholingvisztikai kísérletek szerepét a fogalmi metaforaelméletben. A 2. fejezetben kísérleteket fogok elemezni, melyeknek azokat az aspektusait fogom részletesebben is megvizsgálni, amelyek relevánsak az elméletalkotásban betöltött szerepük szempontjából. Ezek az aspektusok a következő három kérdéssel ragadhatók meg: (1) Az adott kísérlet a fogalmi metaforaelmélet mely feltevéseinek vagy eredményeinek az alátámasztására irányul? (2) Az adott kísérlet milyen eredményeket és (3) milyen problémákat indukál a fogalmi metaforaelméletben? A 3. fejezet a kísérletek kritikai elemzését összegzi, valamint felvázolja azokat az alapelveket, amelyek segítségével szabályozható a kísérleti eredmények átvétele, illetve meghatározható az adott kísérlet felhasználhatósági köre a fogalmi metaforaelméletes kutatásban. Tanulmányomat a 4. fejezetben azoknak a további lehetőségeknek a mérlegelésével zárom, amelyek révén a felmerülő módszertani problémák egy része a jövőben legalábbis kezelhetővé válhat.

1 Problémafelvetés: A pszicholingvisztikai kísérletek szűk értelmezése

Mint arra fentebb már utaltam, a metaforakutatás azon területét, amelyik közvetlenül is kapcsolódik a pszicholingvisztikához, manapság három nagyobb irányzat uralja: A fogalmi metaforaelmélet pszicholingvisztikai megközelítésű verziója, amelyet az egyszerűség kedvéért az egyik vezető kutatója, Raymond W. Gibbs nevével fémjelezzhetünk (Gibbs 2006, Gibbs & Lonergan 2007, Gibbs & Perlman 2006). Jelentős és egyre nagyobb hatású a Gentner és munkatársaihoz köthető strukturális összehangolás elmélete (*structural alignment theory*) (Bowdle & Gentner 2005, Gentner & Wolff 1997, Gentner & Bowdle 2001, 2008, Gentner et al. 2001), illetve szintén meghatározóak azok a vizsgálódások, amelyek a Glucksberg és munkatársai által kidolgozott tulajdonság hozzárendelés elmélet (*property attribution theory*) keretei között születtek (Glucksberg 2001, 2003). Ez utóbbi két irányzat – ellentétben a Gibbshez köthető kutatásokkal – nem nyelvészeti elemzésekre, hanem pszicholingvisztikai eredményeken alapuló háttérfeltevésekre támaszkodva dolgozza ki a kísérleteit, a felhasznált nyelvi metaforák pedig olyan kifejezések, amelyeknek a metaforikusságát a kísérletek megalakítói hallgatólágon elfogadják.

Azonban nem csupán elméleti alapvetésükben térnek el egymástól a fenti irányzatok, hanem abban is, ahogyan a kísérleteknek a tudományos megismerésben betöltött szerepét megítélik. Noha mindegyik irányzat központi szerepet tulajdonít a kísérletezésnek a metaforafeldolgozás mentális alapjainak feltárásában, a kísérleteket bemutató tanulmányokból mégis az

⁴ Kivétel például Gibbs és munkatársainak írása (Gibbs et al. 1997).

szüremlik le, hogy a gentneri és a glucksbergi irányzat olyan megismerési módként tekint a kísérletekre, amelyeknek a kiinduló hipotézisei, a figyelembe veendő változók, sőt esetenként az eredményeik értelmezése is felülvizsgálatra, vagy pontosításra és finomításra szorulnak. Ezekben a tanulmányokban folyamatosan jelen vannak olyan megfontolások, amelyek a kísérletek önrevíziós kényszereivel és lehetőségeivel, valamint a kísérleti eredményeket befolyásoló tényezők kontrollálhatóságával vetnek számot.⁵

A kísérletek kontrollálhatósága, az alternatívák mérlegelése ugyanakkor alig vagy egyáltalán nem jelenik meg a Gibbs nevéhez köthető kísérletekben.⁶ Ennek okát abban a módszertani hozzáállásban kereshetjük, melynek értelmében a pszicholingvisztikai kísérletek igazoló ereje az objektivitásukban rejlik. Gibbs és követői ugyanis olyan evidenciaforrást látnak bennük, amelyek objektíve érvényesek, és ezért a megbízhatóságukat is magától értetődőnek tekintik:

[...] the psycholinguistic studies provide *objective evidence* on the role that metaphorical thought plays in conventional language use [...] (Gibbs 2006: 16 – kiemelés tőlem Cs.P.).

Kérdéses azonban, hogy mit is jelent ez az objektivitás. Gibbs felfogásában nem pusztán azért objektívek a kísérleti eredmények, mert a felhasznált mérési és statisztikai eljárások megbízható tudományos eszközök, hanem azért is, mert a kísérleteket teljesen függetlennek tekinti a fogalmi metaforaelmélet nyelvi elemzéseitől. Gibbs szerint a kísérletek sem módszertanuk, sem felhasznált stimulusok tekintetében nem támaszkodnak a fogalmi metaforaelméletben alkalmazott nyelvi adatokra, illetve nyelvészeti módszerekre.

Ez a felfogás azért problematikus, mert arra sarkallja a nyelvészt, hogy kontroll nélkül objektívnek fogadja el a pszicholingvisztikai kísérletek eredményeit. Ennek következményeként azonban – miként azt a 2. és 3. fejezetben megmutatom – a nyelvész nem tud mit kezdeni azokkal a helyzetekkel, ahol bizonyos kísérletek *egymásnak ellentmondó eredményeket produkálnak*, vagyis ahol a kísérleti eredmények nem támasztják alá egyértelműen az elméleti feltevéseket. Az elemzendő kísérletekben az objektivitás problémája úgy artikulálódik, hogy bizonyos kísérleti eredmények ugyan megerősítik a fogalmi metaforaelmélet nyelvi elemzéseinek eredményeit, azonban ugyanezen kísérletek eredményeit nem képesek reprodukálni más kísérletek. Ezek az esetek egyfelől megkérdőjelezzik a kísérletek objektivitásába vetett bizalmat, másfelől rávilágítanak a kísérleteket csupán az igazoló funkciójukra korlátozó, tendenciózus módszertani hozzáállás problematikusságára is. Ha ugyanis problematikusnak bizonyulnak azok a kísérletek, amelyek a fogalmi metaforaelmélet képviselőinek a szemében visszaigazolják a nyelvészeti elemzések eredményeit, akkor a fogalmi metaforaelméletet képviselő nyelvésznek nincs semmilyen támpontja arra nézve, hogy mit tegyen. Támaszkodjon-e olyan kísérleti eredményekre, amelyek egyrészt alátámasztják a nyelvészeti elemzéseket, de amelyeket másrészt újabb kísérletekkel nem sikerült reprodukálni? Ennek a kérdésnek az eldöntésében nem segít a fogalmi metaforaelmélet módszertana, és általában sem találunk olyan kritériumokat vagy normatív elveket, amelyek orientálnák a kutatót.

Tanulmányomban ezért arra keresem a választ, hogy milyen módszertani irányelvek lehetnek a nyelvész segítségére, ha felmerül a kísérleti eredményeknek problematikussága, vagy

⁵ Példaértékű Boroditsky és a munkatársainak az újabb kísérletei, amelyek elméleti alapjukat tekintve a gentneri irányzathoz állnak a legközelebb (vö. legújabb Casasanto & Boroditsky 2008). A pszicholingvisztikai szakirodalomra egyébként általában is jellemző, hogy foglalkozik a kísérleteket befolyásoló tényezők módszertani problémájával.

⁶ Gibbs vizsgálódásai és eddigi munkássága döntő módon befolyásolták a pszicholingvisztikai kísérletek és a fogalmi metaforaelmélet viszonyának alakulását, ezért kritikai megjegyzéseim egy része a hozzá köthető kísérletek alapján fogalmazódott meg.

ha éppenséggel a kísérlettel nincs semmilyen probléma, akkor miképpen lehet kezelhetővé tenni a nyelvészeti elemzés és a kísérleti eredmények ütközéséből adódó anomáliákat. Példa-elemzések révén bemutatok néhány olyan módszertani elvet, amelyek véleményem szerint fogodzót jelenthetnek ezeknek a problémáknak a kezelésében, és végső soron mellett fogok érvelni, hogy ezek a problémák akkor válnak megoldhatóvá, ha megváltozik a fogalmi metaforaelmélet képviselőinek az eddigi korlátozó beállítódása, amely az elmélet nyelvészeti elemzéseinek igazolására redukálta a pszicholingvisztikai kísérletek funkcióját.

2 A pszicholingvisztikai kísérletek

Mint arra a fogalmi metaforaelmélet adatkezelési technikáit ért kritika kapcsán már utaltam, Lakoff és Johnson követői a kísérleti eredmények beépítésével elsősorban az elméletük empirikus megalapozottságának a problémáján kívánnak enyhíteni. További céljuk az előbbivel szoros összefüggésben a kritika bizonyos pontjainak gyengítése, és az elmélet belső érvelési hibáinak kiküszöbölése.⁷

Mivel a kritika és a kísérleti eredmények felhasználása is alapvetően az elmélet empirikus alapjaira vonatkoznak, az elemzendő kísérletek kiválasztásánál is az volt a döntő szempont, hogy a kísérlet közvetlen célja a fogalmi metaforaelmélet empirikus felülvizsgálata legyen. Erre egyrészt az IDŐ, másrészt pedig a VÁGYAK tapasztalati tartományának metaforikus struktúrájára vonatkozó pszicholingvisztikai kutatások tűnnek a legalkalmasabbnak, már csak azért is, mivel ezek a jelenségek mindig is a fogalmi metaforakutatás központjában voltak, legyen szó akár nyelvészeti, akár pszicholingvisztikai kutatásról.

Az IDŐ-vel foglalkozó kísérletek egyik csoportja a nyelvi jelenségek elemzéséből ismert különféle időperspektívák kognitív alapjait vizsgálja.⁸ A fogalmi metaforaelméletben azért van nagy jelentősége ezeknek a kísérleteknek, mert eredményeik érveket szolgáltatnak annak vizsgálatához, hogy mennyiben tartható fenn az a feltevés, amely szerint a nyelvi elemzések-ből *közvetlen módon* következtethetünk a fogalmi struktúrák szerveződésére. Az időperspektívákra vonatkozó kísérletek másik csoportja a gesztusnyelvből kiindulva vizsgálja ugyanezeket a kérdéseket. A non-verbális kísérletek eredményei azért is szolgálnak fontos támpontul a fogalmi metaforaelmélet feltevéseinek vizsgálatában, mert a fogalmi metaforaelmélet feltevései szerint nem csupán a nyelvi kifejezés eszköztárában jutnak szerephez és tükröződnek vissza fogalmi struktúrák, hanem jelen vannak a kommunikáció minden formájában. Ennek a holisztikus felfogásnak a szellemében fogantak Núñez és Sweetser (2006), valamint Casasanto (2007) gesztusnyelvi kísérletei.

A fogalmi metaforaelméletben szintén paradigmaticusnak számító érzelem-metaforika, esetünkben a VÁGY ÉHSÉG metaforára vonatkozó kísérletek alkotják az elemzendő kísérletek harmadik csoportját (Gibbs et al. 2006). Ezek a kísérletek a fogalmi metaforaelmélet egyik manapság elterjedt verzióját – az elsődleges metaforák elméletét (*the theory of primary metaphors*) –, annak fiziológiai beágyazottságát, az ún. testesültség feltevését (*embodiment thesis*) kívánják alátámasztani.

⁷ A fogalmi metaforaelméletet ért kritika fontos, de itt részleteiben nem elemzendő vonulata az elmélet standard változatának érvelésmódjában fellépő problémák vizsgálata. Ilyen pl. a körköröség vádja (McGlone 2001, Haser 2005, Kertész & Rákosi 2009). Gibbs (2006: 15) például kifejezetten a körköröség vádjával szemben tartja megfelelő fegyvernek a független pszicholingvisztikai kísérleteket.

⁸ Vö. McGlone & Harding (1998), Boroditsky (2000), Boroditsky & Ramscar (2002), Gentner, Imai & Boroditsky (2002), valamint magyar adatokkal Szamarasz (2006).

2.1 IDŐ-kísérletek

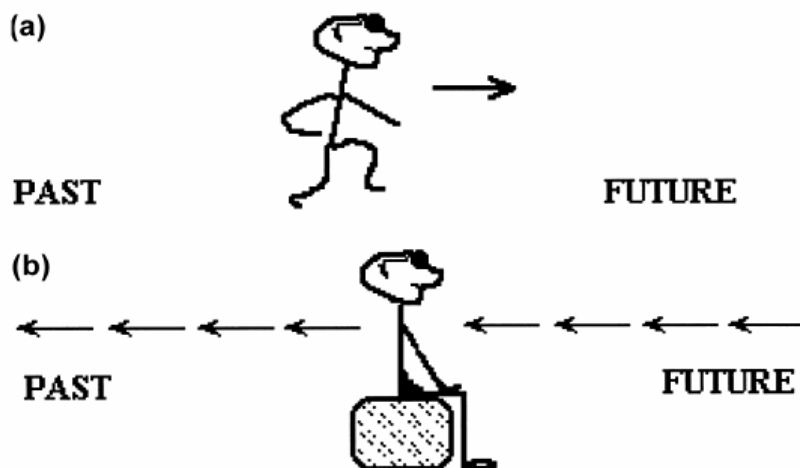
A kísérletek egyik kedvelt tárgya a nyelvészeti metaforaelemzésekben is gyakran vizsgált idő-metaphorika (újabban Núñez, Motz & Teuscher (2006), valamint magyar adatokkal az idő-metaphorikáról Szamarasz (2006)).⁹

2.1.1 A klasszikus IDŐ-kísérletek eredményei

Az IDŐ fogalmi tartományára vonatkozó kísérletek közül McGlone és Harding (1998), valamint Boroditsky (2000), Gentner, Imai és Boroditsky (2002) kísérletei voltak azok, amelyek talán a legszemléletesebben támasztották alá azt a nyelvészeti elemzések által megelőlegezett feltételezést, hogy a téri kategóriák használata jelen van az időről való gondolkodásban. A fenti munkákban leírt kísérletsorozatokban két olyan, egymással szembeállítható sémát vizsgáltak, amelyek az IDŐ-vel kapcsolatos tapasztalatok során gyakran aktiválódnak: Az EGO-MOVING (EM) és a TIME-MOVING (TM) perspektívát.¹⁰

Az EGO-MOZOG perspektíva azt jelenti, hogy az ÉN mozog, vagy egy időpont felé, vagy pedig két időpont között. (*Már túl vagyok a hetvenedik életévemen. Nemsokára 73 éves leszek. Elértem a korhatárt. Karácsonyhoz közeledve kicsit jobban figyelünk egymásra.*) Ennek a metaforacsoportnak az EGO konkrét térbeli mozgása szolgál alapul, ahol is az EGO egy útvonal mentén mozog egy adott pont felé. A másik metaforacsoport az IDŐ-MOZOG perspektíva szerint szerveződik. (*Közeledik a karácsony ünnepe. Elrepült az idő.*) Ebben az esetben az a fajta konkrét térbeli mozgás a metafora alapja, ahol egy DOLOG mozog az EGO-hoz viszonyítva, miközben az EGO mozdulatlan, fix pont.

L. Boroditsky / *Cognition* 75 (2000) 1–28

Ezekben a kísérletekben negatív előfeszítést alkalmazva azt figyelték meg, hogy ha olyan szöveget olvastatnak a kísérlet résztvevőivel, amelynek mondatai konzisztensek az EM-perspektívával, az utolsó mondata azonban a TM-perspektívával konzisztens, akkor az utolsó

⁹ Az idővel foglalkozó kognitivisták szakirodalom áttekintéséhez, valamint az újabb kutatási irányokhoz lásd Evans (2004/2006).

¹⁰ Mint arra Boroditsky (2000: 5) rámutat, feltételezhetően más idősémák is jelen vannak a gondolkozásunkban. Ezek lehetnek például olyanok, hogy az IDŐ ágensként és nem eseményként jelenik meg: *Az idő begyógyítja a sebeket*. További idősémákat sorolnak fel Gentner és munkatársai (Gentner, Imai & Boroditsky 2002: 560).

mondat feldolgozási ideje hosszabb, mint amikor az utolsó mondat is konzisztensen illeszkedik a korábbi mondatok idő-perspektívájához. Boroditsky (2000) a feldolgozási idő megnövekedését annak tulajdonítja, hogy a korábbi időperspektíváról (EM) át kell állni egy másikra (TM), és ez időt vesz igénybe.

A fenti a kísérleti eredmények alapján a kísérleteknek az elméletalkotásban betöltött szerepéről azt állíthatjuk, hogy egyfelől megerősítik azoknak a nyelvi elemzéseknek az eredményeit, amelyek alapján az IDŐ TÉR fogalmi metafora feltevése eredetileg megfogalmazódott. Másfelől azonban arra is ráirányították a figyelmet, hogy a Lakoff és Johnson-féle klasszikus elmélet túlságosan erős állításokat fogalmaz meg a metaforikus tartalmak mentális reprezentációjáról. A standard vagy erős nézet ugyanis azt állítja, hogy az IDŐ fogalmának aktiválásakor egyúttal a TÉR fogalmi tartományának bizonyos elemei is aktívvá válnak, olyan szoros metaforikus kapcsolat van a két terület között. Boroditsky (2000) kísérlete azonban csak egy gyengébb nézetet támaszt alá, amely csak annyit állít, hogy az IDŐ fogalmi tartományának aktiválásakor ezek a téri jelentések valóban aktívak, de oly módon, hogy korábban már átkerültek a metafora céltartományába, vagyis az IDŐ fogalmi tartományába, és innen aktiválódnak. Vagyis elképzelhető ugyan, hogy a téri tartalmak valamikor korábban ugyan metaforikus kapcsolat révén kerültek át az idő tartományába, de az idők folyamán létrejött egy olyan önálló fogalmi jelentés, amely felszívta magába a téri elemeket is, és ezért nem kell minden egyes alkalommal aktiválni a TÉR fogalmát, ha az IDŐ-t aktiváljuk.¹¹

2.1.2 Az IDŐ-kísérletek értékelése

2.1.2.1 Az elméleti feltevések módosításának szükségessége

Az időmetaforika pszicholingvisztikai vizsgálata összességében egyrészt egy elméleti, másrészt egy módszertani problémát indukál. Az elméleti probléma úgy vetődik fel, hogy a kísérletek tulajdonképpen alátámasztják azt a nézetet, hogy a TÉR fogalmi tartománya közreműködik az IDŐ fogalmi tartományának kialakításában és használatában. Azonban a kísérleti eredmények vizsgálata alapján Boroditsky (2000), valamint Boroditsky és Ramscar (2002) azt a kritikus következtetést fogalmazza meg, hogy a TÉR és az IDŐ metaforikus kapcsolata nem abban a formában valósul meg, ahogyan azt a fogalmi metaforaelmélet kezdeti, kizárólag nyelvi elemzéseken alapuló erős nézete állítja. Az általuk lefolytatott kísérletek ugyanis csak egy sokkal gyengébb feltevést támogatnak. Szerintük a jelentésképzésben vélhetőleg fontos szerepet játszik a fogalmi tartalmak metaforikus összekapcsolásának, és a fogalmi struktúrák projekciójának kognitív elve, azonban a meglévő jelentésstruktúrák aktuális aktiválásában ez a kognitív elv már nem jut szerephez.

Ennek a gyengébb nézetnek az elfogadása azt jelenti, hogy visszamenőlegesen újraértékelődik a standard elmélet egyik alaptézise, ti. a metaforikus tartalmak egyidejű aktiválásáról szóló hipotézis. Vagyis paradox módon azáltal nyer megerősítést az elmélet, hogy az egyik erős hipotézisét egy gyengébb, de többfajta forrásból (nyelvi és kísérleti) származó érveléssel is alátámasztható feltevés váltja fel. Ennek a gyengébb feltevésnek az értelmében a fogalmi metaforák szerepe az új metaforák mentális reprezentációjának kialakítására korlátozódik. A létrejött metaforikus kapcsolat konvencionalizálódásával azonban a fogalmi metafora aktív

¹¹ Egy újabb kísérletben Casasanto és Boroditsky (2008) szintén a tér és az idő kategóriának a gondolkodásbeli aszimmetriáját vizsgálta nonverbális stimulusok segítségével, és hasonló eredményre jut, mint Boroditsky (2000) kísérlete. Szamarsz (2006: 105) szintén a gyenge nézet alátámasztására idézi egy agysérületeken végzett vizsgálat eredményeit (Kemmerer 2005).

szerepe megszűnik, és a metaforikus jelentés egy alternatív jelentés formájában lexikalizálódik. A gyengébb feltevés értelmében ez a folyamat játszódik le az időmetaforika esetében is.¹²

Ha a kísérletek funkciója felől értelmezzük ezt a helyzetet, akkor Boroditsky eredményei (Boroditsky 2001, Boroditsky & Ramscar 2002) oly módon járulnak hozzá az elméletalkotás folyamatához, hogy felülvizsgálati eszközként a kísérletei részben csakugyan megerősítik a fogalmi metaforák mentális aktivitására vonatkozó feltevést, bár csak egy gyengébb feltevést lehet velük alátámasztani. A kísérleteket az igazoló funkciójukra korlátozó szemlélet ezeket az eredményeket még képes tolerálni, hiszen végső soron megerősítést nyer az elmélet.

Feltűnő azonban, hogy Gibbs (2006) úgy kezeli Boroditsky és Ramscar (2002) eredményeit, mint amelyek alátámasztják a fogalmi metaforaelmélet embodiment nézetét, holott Boroditsky és Ramscar egyértelműen jelzik az erős embodiment-nézet problematikuságát:

[...] our results suggests that *it is not sensomotor spatial experience per se that influences people's thinking about time*, but rather people's representations of and thinking about their spatial experience (Boroditsky & Ramscar 2002: 185 – kiemelés tőlem Cs.P.).

Gibbs és Wilson (2007) más kísérletekkel egyetemben azonban mégis így összegzi Boroditsky és Ramscar (2002) eredményeit:

[...] These experimental studies indicate that people's recurring embodied experiences often play a role in how they tacitly make sense of why many words and expressions have the specific meanings they do, and in their immediate processing of many verbal metaphors (Gibbs & Wilson 2007: 722).

A fogalmi metaforaelmélet feltevéseit csak részben megerősítő kísérleti eredmények természetesen értékelhetők úgy, mint amelyek arra utalnak, hogy alapvetően nem helytelenek a hipotézisek, de talán módosításra szorulnak. Mi a helyzet azonban akkor, ha – miként arról a szakirodalom beszámol – a kísérleti eredmények esetleg maguk is problematikusak? Mit tud kezdeni a fogalmi metaforaelmélet azzal, ha például nem reprodukálhatók a kísérleti eredmények?

2.1.2.2 Az eredmények reprodukálhatóságának problémája

Az idővel kapcsolatos kísérletek felhasználhatóságát jelzi, hogy paradigmatickussá váltak a kísérleti metaforakutatásban. A természettudományos kísérletek esetében bevett gyakorlat min-tájára a metaforakutatásban is megfogalmazódott az az igény, hogy a kísérletek megismétlé-sével, de egy másik nyelv adataival dolgozva, reprodukálják a korábbi eredményeket. Ez azonban – mint látni fogjuk – olyan módszertani problémához vezetett, amely végső soron felveti annak szükségességét, hogy a fogalmi metaforaelmélet képviselői átgondolják a kísérleteknek az elméletalkotásban betöltött szerepéről vallott felfogásukat.

Szamarasz (2006) magyar nyelvi adatokat felhasználva tett kísérletet arra, hogy a Boroditsky és Ramscar (2002) tanulmányában összefoglalt térrel és idővel kapcsolatos metaforakísérletek eredményét reprodukálja. Szamarasz kísérletének részletes ismertetéséről itt most el-

¹² Gentner és munkatársai megfogalmazásában: „The space-time metaphors are highly conventional; indeed, the expressions reflecting the two metaphoric systems are almost invisible; people rarely notice that there are two different *space-time* mapping systems in their everyday language. It could be that the two mapping metaphors were alive in the history of language, but now are only stored as alternate word-senses of the spatial terms [...]” (Gentner, Imai & Boroditsky 2002: 542). Újabban pedig Gentner és Bowdle (2008: 109) a következőképpen foglalta össze az elképzelésüket a metaforikus jelentések lexikalizálódásának mentális alapjairól: „[...] figurative statements begin as novel comparison statements and evolve gradually into category-inclusion statements as the base (or vehicle) terms develop an associated metaphorical abstraction.”

tekintünk, mivel a vizsgálódásainak végeredménye az, ami jelen esetben tanulságokkal szolgál. Szamarasz nem tudta megismételni a korábbi eredményeket, sőt, ahogyan a szerző fogalmaz: „a magyar eredmény ellentmond a kutatásban eddig tapasztaltaknak, azonban eddig nem tisztázott, hogy ennek mi lehet az oka” (Szamarasz 2006: 107).

Chen (Chen 2007) azokat a kísérleti eredményeket kívánta reprodukálni, amelyeket Boroditsky (2001) mutat be a mandarin és az angol nyelvben fellelhető időperspektívák kapcsán. Boroditsky az eredeti kísérletben arra a következtetésre jut, hogy a mandarin nyelvben fellelhető vertikális időperspektíva kihat a beszélők időről alkotott gondolkodására is:

In one study, Mandarin speakers tended to think about time vertically even when they were thinking for English (Mandarin speakers were faster to confirm that March comes earlier than April if they had just seen a vertical array of objects than if they had just seen a horizontal array, and the reverse was true for English speakers) (Boroditsky 2001: 1).

Chen gyakoriság-vizsgálatokkal azt mutatta ki, hogy a mandarin beszélők sokkal gyakrabban használják a horizontális időperspektíván alapuló metaforikus nyelvi kifejezéseket, mint a vertikálisakat. Holott – érvel Chen – Boroditsky kísérletéből az következne, hogy a vertikális időperspektíva a gyakoribb. Chen ezen kívül arról is beszámol, hogy négyszeri nekifutásra sem sikerült a kísérletek eredményeit reprodukálni:

We were also unable to replicate her experiments in four different attempts. We conclude that Chinese speakers do not think about time in a different way than English speakers just because Chinese also uses the vertical spatial metaphors to express time (Chen 2007: 427).¹³

Boroditsky kísérletei tehát kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy felülvizsgálják a fogalmi metaforák aktivitásának feltevését, és az eredményei előrevitték a kutatást, ám a megismétlésük során azzal a problémával kellett szembenézni, hogy nem lehetett reprodukálni a kísérleti eredményeket (Szamarasz 2006, Chen 2007).

A reprodukálhatóság problémája azonban nemcsak az időre vonatkozó kísérletek esetében bukkant fel. Csatár, Pethő és Tóth (2006) Raymond W. Gibbs egyik kísérletének (Gibbs 2002) eredményeit igyekezett reprodukálni. Gibbs tanulmánya a metaforák szépségéről alkotott ítéleteket vizsgálta. Azt a hipotézist kívánta alátámasztani kísérleti eszközökkel, hogy egy metafora érzékelt szépségét pozitív irányban befolyásolja, ha a válaszadó nemcsak megértette, hanem előzőleg metaforaként is felismerte az adott versszövegben a kérdéses kifejezést. A szerzők azzal voltak kénytelenek szembesülni, hogy sem Gibbs eredményei nem reprodukálhatók, sem a hipotézisét nem lehet megerősíteni egy differenciáltabb eljárás keretében.

Ezek a problémák összességében arra irányítják rá a figyelmet, hogy a kísérleti eredmények reprodukciója makacs probléma. Ezért általában is nagyobb távolságtartással kellene kezelni a kísérletek eredményeit, és nem szabadna minden kontroll nélkül beemlíteni őket az elméletbe. A fogalmi metaforaelméletnek – és egyáltalán a kognitivisták metaforakutatásának – a kísérleti eredmények átvételét szabályozni kellene egyfelől azzal, hogy explicitté kellene tennie és kritikailag felül kellene vizsgálnia az eddig alkalmazott elveket, másfelől ki kellene dolgoznia olyan újabbakat, amelyek szabályozzák a kísérletek felhasználását. A reprodukálhatóság az egyik olyan tényező, amelynek a fenti elemzés tükrében döntő szerepet kellene játszania.

¹³ Boroditsky (2001) kísérlete – úgy tűnik – érvet ad a nyelvi relativisták kezébe is, hiszen arra a következtetésre jut, hogy a nyelvi struktúrák befolyásolják az anyanyelvi nyelvhasználó gondolkodását is az adott dologról. Azonban a kísérletnek ezt az aspektusát sem sikerült reprodukálni (vö. January & Kako (2007)).

szania a kísérletek megítélésében. Fontosságát ezért módszertani irányelvként is megfogalmazhatjuk:

1. A reprodukálhatóság elve

Azok a pszicholingvisztikai kísérletek tekintendők relevánsak, amelyek az adott metaforaelmélet F feltevéseire, vagy E eredményeire vonatkoznak, illetve amely kísérletek eredményei sikeresen reprodukálhatók további kísérletekkel, de más nyelvi adatokkal, és/vagy eljárásokkal, valamint további kísérleti résztvevők bevonása révén.

Ez az elv összhangban van azokkal az elképzelésekkel, amelyeket általában alkalmazni szokás a természettudományos kísérletekben, illetve ugyanez az elv érvényesül a pszichológiai kísérletezés gyakorlatában is.¹⁴

2.2 Nonverbális IDŐ-kísérletek

2.2.1 A kísérletek leírása és eredményei

A reprodukció problémájának egy másik vetületét szemlélteti a következő két kísérlet, melyek közül az egyik kísérlet (Casasanto 2007) lényegében véve egy korábbi megismétlése (Núñez & Sweetser 2006) más adatokkal. Mint látni fogjuk, a két kísérlet eredményei gyökeresen ellentmondanak egymásnak, ami további irányelvek bevezetését indokolja a kísérleti eredmények felhasználásával kapcsolatban.

Núñez és Sweetser (2006) aymara beszélők gesztikulációs sémáit tanulmányozták.¹⁵ Megfigyelték, hogy az aymarák, miközben a jövőről, vagy jövőbeni történésekről beszélnek, maguk mögé gesztikulálnak, viszont maguktól előre elfelé gesztikulálnak akkor, ha a múltról beszélnek. Ez teljesen összhangban van a nyelvükben meglévő időstruktúrákkal:

In Aymara, the basic word for FRONT (*nayra*, “eye/front/sight”) is also a basic expression meaning PAST, and the basic word for BACK (*qhipa*, “back/behind”) is a basic expression for FUTURE meaning (Núñez & Sweetser 2006: 2).

Az aymara nyelv – a leírás szerint – a múltat a beszélő előtt lévőnek (már láthatónak), a jövőt pedig mögötte lévőnek (még meg nem mutatkozónak) láttatja. Núñez és Sweetser a nyelvi és a gesztusnyelvi megfigyeléseket kombinálva jut arra a következtetésre, hogy az aymarában megfigyelhető összhang az idővel kapcsolatos gesztusnyelvi és a hangzó nyelvi megnyilvánulások között a fogalmi metaforaelmélet azon felvetésével magyarázható, hogy mindkét jelenségcsoporthoz mögött ugyanaz a metaforikusan létrejött időfelfogás húzódik meg: az idő téri metaforája, amely az időt egy a beszélőn keresztül haladó horizontális tengelyen mozgó jelenséggé értelmezi. A különféle csatornákon zajló kommunikáció során megfigyelhető – állítják a szerzők –, hogy az aymara nyelvben mind a verbális, mind a non-verbális kommunikáció során ugyanez a metafora érvényesül.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy a pszicholingvisztikai és ezen belül is a metaforákra vonatkozó kísérletek bizonyos értelemben elmaradnak a természettudományos (pl. fizikai) kísérletezés mögött. Manapság a fizikai kísérletek esetében gyakorlatilag a teljes dokumentáció elérhető a digitális adatrögzítés kínálta lehetőségeknek köszönhetően. Nagyban megkönnyítené a pszicholingvisztikai kísérletek áttekinthetőségét és feldolgozását, ha a természettudományos kísérletekhez hasonlóan a metaforakutatásban lefolytatott kísérletek is a lehető legteljesebb formában hozzáférhetővé válnának (vö. Rákosi (2009)).

¹⁵ Az aymara egy közép-amerikai indián nyelv, amelyet kb. félmillióan beszélnek Peruban, Bolíviában és Chilében.

A metaforahasználatban megmutatkozó koherencia Núñez és Sweetser szerint a fogalmi metaforaelmélet azon tézisével magyarázható, hogy nincs külön nyelvi és nem nyelvi (azaz fogalmi) jelentés, hanem csak fogalmi jelentés van, amely különféle módokon nyilvánul meg. Így az aymara nyelv beszélőivel végzett vizsgálódások a fogalmi metaforaelmélet holisztikus jelentésfelfogásával is összhangban állnak.

Casasanto (2007) hasonlóképpen a beszédet kísérő spontán gesztusokat vizsgált azzal a céllal, hogy szemléltesse: a beszédben megnyilvánuló időperspektívához koherensen illeszkedik a beszédet kísérő gesztusokból kiolvasható időperspektíva. Casasanto angol beszélőket figyelt meg, azonban nem tapasztalta a gesztusoknak azt a fajta teljes illeszkedését a beszélt nyelvi megnyilvánulásokhoz, mint amelyről az aymara beszélők esetében Núñez és Sweetser számoltak be. Az angol beszélők ugyanis miközben olyan időre vonatkozó kifejezéseket használtak (vö. pl. *the best years are ahead of us*, illetve *our salad days are behind us*), amelyekben az idő a beszélőhöz képest MÖGÖTT-ből az ELŐTT irányában haladva értelmeződik, addig az ezeket a kifejezéseket kísérő gesztusok balról jobbra haladva mutatták múlt és jövő viszonyát.¹⁶

2.2.2 *A nonverbális kísérletek értékelése: az ellentmondó eredmények problémája*

Mint arra fentebb már utaltam, a kísérleti eljárások a fogalmi metaforaelméletben olyan felülvizsgálati eljárásokként jelennek meg, amelyeknek a funkciója arra korlátozódik, hogy visszaigazolja a nyelvészeti elemzések eredményeit. Ez a módszertanilag akár tendenciózusnak is tekinthető hozzáállás azonban mindenképpen problematikussá válik, amint ugyanahhoz a feltevéshez a kísérletek egymást kizáró értékeket rendelnek hozzá, azaz ha az egyik kísérlet tükrében csökken egy feltevés elfogadhatósága, egy másik kísérlet ugyanakkor megerősíti a státuszát. Különösen akkor vetődik fel élesen a döntéskényszer problémája, ha az egymásnak ellentmondó kísérletek ugyanazt a hipotézist tesztelik, ráadásul nagyon hasonló módszerekkel és ugyanolyan típusú stimulusokat felhasználva zajlik le a feltevés felülvizsgálata.

Esetünkben pontosan ilyen dilemma merül fel: miközben ugyanis Núñez és Sweetser kísérlete és megfigyelései alapján az aymara beszélők esetében korrelációt tételez a hétköznapi nyelv által sugallt és a gesztusnyelvben érzékelhető IDŐ-felfogás között, addig Casasanto kísérletei arra utalnak, hogy az angolra pontosan az ellenkezője igaz. Az angol beszélők ugyanis a spontán gesztusok során nem egy a gesztusokkal összhangban álló időfelfogást érvényesítenek. Melyik kísérlet eredményei legyenek irányadóak az elméletalkotás során? Vajon az aymara alapján alátámasztható feltevés preferálandó-e, amely szerint a kommunikációban konzisztens módon használt időmetaforika arra vezethető vissza, hogy egy adott tapasztalat vonatkozásában – a fogalmi metaforaelmélet háttérfeltevéseivel és más kísérletekkel összhangban – *ugyanaz és csak az az egy* fogalmi metafora aktiválódik mind a verbális, mind pedig a nonverbális kommunikáció során (az esetleges további metaforák pedig, amelyek az adott fogalmi tartomány vonatkozásában még relevánsak, nem aktívak)? Vagy a sokat kutattott angol nyelv hétköznapi metaforikája és a beszélői által használt gesztusnyelv összehasonlító vizsgálatából adódó eredmény legyen az irányadó, amely alapján – ellentétben Núñez és Sweetser kísérletének eredményével – a különféle kommunikációs formák együttes hasz-

¹⁶ Casasanto felhívja a figyelmet egy olyan változóra, amely szintén érdemben befolyásolhatja a kísérleti eredményeket. Amikor ugyanis a nyelvhasználót arra kérte, hogy mutassa meg, merre van a jövő, és melyik irányban van a múlt, akkor nem a spontán gesztusnyelvben érzékelt balról-jobbra elv érvényesült, hanem a beszélt nyelvből ismert időértelmezésnek megfelelően az angol beszélő maga mögé mutatott, ha a múltat, és előre elfelé, ha a jövőt kellett lokalizálnia.

nálatuk során akár különféle fogalmi metaforákat aktiválhatnak egyszerre egyazon tapasztalat – esetünkben az IDŐ – vonatkozásában?¹⁷

Ha abból a gyakorlatból indulunk ki, amit a szakirodalom alapján tapasztalunk, vagyis, hogy a fogalmi metaforaelmélet képviselői úgy tekintenek a kísérletekre, hogy szerepük a nyelvi elemzések visszaigazolására és megerősítésére korlátozódik, akkor a fenti lehetőségek esetében azt kellene mérlegelni az elmélet képviselőinek, hogy vajon el kell-e vetniük például az angol nyelvi elemzések alapján bevezetett feltevéseket. Ha továbbra is fenn szeretnék tartani azt a feltevést, hogy az aktuális verbális kommunikációt meghatározó időperspektíva (jelen esetben az ELŐTT és MÖGÖTT fogalmain alapuló) érvényesül az egyidőben aktív összes kommunikációs csatornán, akkor kiutat jelenthetne például az a korlátozás, hogy az angolt kivételes nyelvnek tekintik: olyan nyelvnek, amely bizonyos tekintetben nincs összhangban a beszélői által használt gesztusnyelvvvel. Ez a megoldás azonban két szempontból is megkérdőjelezhető. Először is, az elfogadásához meg kellene vizsgálni sok nyelvet, mert csak ezek tükrében lenne értelme felvetni, hogy a nyelvek túlnyomó többségében konzisztensek egymással a gesztusnyelv és beszélt nyelvi metaforika által közvetített időfelfogások, illetve hogy csak az angol (és esetleg még néhány más nyelv) jelent kivételt. Másodszor, ha az angolt a metaforahasználata tekintetében különleges nyelvnek tekintjük, amelyben a beszélt nyelv által közvetített fogalmi metaforák nem érvényesek az aktuális kommunikáció minden csatornáján, azaz amelyben a beszéd és az azt kísérő non-verbális kommunikáció nincs összhangban egymással, akkor a fogalmi metaforaelmélet más feltevéseit is alaposan felül kellene vizsgálni, hiszen Lakoff és Johnson elgondolásai jórészt angol nyelvű példákon, vagyis – a fentiek tükrében – egy kivételesnek tekintett nyelv működésének az elemzésén alapszanak. Ezért elképzelhető, hogy vannak olyan további elméleti általánosítások, amelyek szintén csak korlátozott érvényességűek. Mindenesetre az angol köznyelvi metaforikára vonatkozó nagyszámú nyelvészeti vizsgálódás és azok összevetése más nyelvek metaforikájával nem támasztja alá az angol kivételes voltát, ezért amíg nagyobb számú – kísérleteken alapuló – evidencia nem gyűlik össze a témában, addig eléggé kontraintuitív lenne az angolt kivételes nyelvnek tekinteni.

Fontos azonban észrevennünk, hogy a fenti érvelésben nyelvészeti evidenciák állnak szemben kísérleti eredményekkel. Éppen ezért módszertani szempontból is felvetődik a probléma, hogy mennyiben tekinthető elfogadható érvelési stratégiának, hogy a kísérleti eredmények *felülvizsgálati eszközként abszolút prioritást élveznek* a nyelvészeti elemzésekkel szemben. Ha a pszicholingvisztikai kísérleteket preferált felülvizsgálati eszköznek tekintjük, akkor egy kísérleti eredménnyel szemben nem hivatkozhatunk a nyelvészeti eredményekre. A kísérletekkel kapcsolatban felvetett kritikai megjegyzések – miként azt például a reprodukálhatóság problémája világosan megmutatta – ugyanakkor indokolják, hogy a kísérletek mint felülvizsgálati eszközök abszolút prioritása átgondolandó, hiszen a kísérletek maguk sem tekinthetők minden szempontból megbízhatónak.

A kísérletek és a nyelvi elemzések viszonyának problémája azért merül fel, mert a fogalmi metaforaelméletben a kísérleti eredmények felhasználását az elméletalkotásban nem szabá-

¹⁷ Felvethető további alternatívaként az is, hogy a fogalmi metaforák csak nyelvi metaforacsoportok neveiként, azaz hasznos leíró eszközökként értelmezendők, amelyeknek azonban semmilyen mentális státuszt nem tulajdoníthatunk. (Vagyis a metafora tudomány és nem az elme mentális eszköze, azaz nem aktiválódik és nem működik közre bizonyos jelentések mentális feldolgozásában.) A fogalmi metaforaelmélet képviselői természetesen abból a feltevésből indulnak ki, hogy a fogalmi metaforáknak van mentális státusza, és nem pusztán nevekként funkcionálnak. A fogalmi metafora mint tudományos terminus problémájához lásd Csatár (2010, előkészületben).

lyozzák olyan módszertani irányelvek, amelyek eligazíthatnák a kutatót. Az az elv ugyanis, amely kognitív elkötelezettségként (*cognitive commitment*) ismert a szakirodalomban, nem szolgálhat támpontul, hiszen eredeti formájában csupán a következőket mondja ki: „The cognitive commitment: To take experimental evidence seriously” (Lakoff 1993: 246).

Egyik újabb megfogalmazása, amely túlmegy egy tudományetikai intés szintjén, és normatív formában fogalmazódik meg, így szól:

The 'Cognitive Commitment' stresses the importance of incorporating a wide range of data from other disciplines in our theoretical description of language. This commitment compels cognitive linguists to recognize the empirical findings from related disciplines such as cognitive and developmental psychology, psycholinguistics, anthropology, neuroscience, and so on (Gibbs 2006: 3).

Gibbs megfogalmazásában a kognitív elkötelezettség elve normatívaként tételeződik, de olyan elv, amely nyilvánvalóan nem operacionalizálható, hiszen túlságosan is sok mindent foglal magába. Arra biztat, hogy a nyelvészek vegyenek figyelembe lehetőleg minden kognitív tudományos eredményt a kutatás során, ám belátható, hogy ez gyakorlatilag kivihetetlen (és számonkérhetetlen) követelmény.

A fenti dilemma és más hasonló problémák feloldásához szükséges lenne ezért a *kognitív elkötelezettség* adatforrás és módszertan szerinti specifikálására, és olyan normakontroll kidolgozására, amely a kísérletek felhasználhatóságát szabályozza. Ennek elvben megvan a lehetősége, mivel a pszichológiai kísérletek – éppen mivel sok változót kell figyelembe venni – meglehetősen szigorú felépítésűek (bevett módszerek, statisztikai értékelési eljárások és prezentálási mód jellemzi őket). A pszicholingvisztikában bevett gyakorlat a lehetséges változók és alternatív megoldások mérlegelése és az arra való törekvés, hogy ezeket megfelelően kontrollálják. Vagyis komolyan veendő alternatíva lenne, hogy magukat a kísérleteket vizsgálják felül a fogalmi metaforaelmélet képviselői. A felépítésüket és a lefolytatásukat elemezve annak kimutatására kellene törekedniük, hogy a kérdéses kísérlet módszertana, illetve az eredmények létrejötte problematikus, vagy azt kellene megmutatniuk, hogy a kísérletek megalkotói esetleg hibásan értelmezték az eredményeket. Ez járható út lenne, azonban sem a fenti kísérletekkel kapcsolatosan, sem pedig általában nem találkozunk a fogalmi metaforaelméletben olyan elemzésekkel, amelyek a rivális kísérletek kritikájával foglalkoznának. Amíg nincsenek ilyen irányú vizsgálódások, addig a kísérletek jelenlegi felfogása alapján vagy nem lehet döntést hozni két ellentmondó kísérlet között, vagy pedig kénytelenek vagyunk elvetni mind a két kísérletet, ami teljességgel motiválatlan lenne.¹⁸

Ahhoz azonban, hogy a kísérletek és az eredményeik maguk is fallibilis és revideálható hipotézisek formájában jelenjenek meg az elméletalkotás folyamatában, mindenekelőtt meg kell változnia a fogalmi metaforaelméletben a nyelvészeti és a pszicholingvisztikai módszerek és adatok viszonyának. Technikai (és tudománytörténeti) értelemben a nyelvészeti elemzéseknek van (és volt) prioritása a hipotézisképzésben, a pszicholingvisztikai kísérletek pedig a felülvizsgálati eljárások szerepét töltötték be, és töltik be ma is. Ha azonban úgy tekintünk a kísérletekre és az eredményeikre, mint amik maguk is felülvizsgálatra szorulnak, akkor lehető-

¹⁸ Vannak természetesen gyakorlati okai is annak, hogy nem találkozunk a kísérletek belső problémáinak feltárására irányuló vizsgálódásokkal. Nem várható el a nyelvészekről, hogy egyaránt otthonosan mozogjanak a nyelvészeti elemzés és a pszicholingvisztikai kísérletalkotás területén. Megjegyzendő, hogy semmi sem zárja ki a nyelvészek és a pszichológusok együttműködését a metaforakutatás területén, ahogyan az más területeken hosszú ideje bevett gyakorlatnak számít. Feltűnő ugyanakkor, hogy olyan szerzők sem foglalkoznak ilyen kérdésekkel, akik a fogalmi metaforaelmélet háttérfelvéseire támaszkodnak a pszicholingvisztikai kísérleteik során. (Lásd még a következő, 2.3 fejezetet.)

ség volna az olyan problémák kezelésére, mint az egymásnak ellentmondó kísérleteké. Egyfelől – a reprodukálhatóság elve értelmében – újabb és újabb kísérleteket konstruálva valamelyik pozíció felé elbillenthető lenne a mérleg nyelve. Másfelől kritikailag is felül lehetne vizsgálni a már lefolytatott kísérleteket. Ez utóbbi történhet abban a formában, hogy a kutatók elemzik azokat a tényezőket, amelyek döntően befolyásolhatják a kísérlet kimenetelét. Ezek között pedig szerepet kellene kapnia a különféle kísérleti módszerek és statisztikai adatok felülvizsgálatán túl a kísérlet során felhasznált nyelvi adatok kritikai (pl. korpusznyelvészeti) elemzésének is. Ugyanis a nyelvi adatok maguk is lehetséges változói a pszicholingvisztikai kísérleteknek. Ennek tükrében megfogalmazhatunk egy következő módszertani elvet, amely a kísérletek és a nyelvészeti elemzéseknek az elméletalkotásban való összehangolását állítja a középpontba:

2. Az összehangolás elve

(i) Azok a pszicholingvisztikai kísérletek, amelyek relevánsnak tekinthetők a reprodukálhatóság elvének értelmében, de nem erősítik meg a nyelvészeti elemzéseket, kritikai felülvizsgálatra szorulnak mind felépítésük (stimulusok, módszerek) és lefolytatásuk, mind pedig az eredményeik értelmezését illetően.

(ii) Ezzel párhuzamosan, ha valamely F feltevés szempontjából releváns kísérlet problémamentesnek bizonyul, amelynek része az, hogy a reprodukálhatóság elvének értelmében reprodukálhatók az eredményei, azonban ellentmondás áll fenn a kísérlet, valamint az F feltevésre vonatkozó nyelvészeti módszerekkel kapott leírások között, akkor az érintett nyelvi elemzések szorulnak felülvizsgálatra, mégpedig nyelvészeti eszközökkel és/vagy más nyelvekből származó adatok segítségével.

Az összehangolás elve azt mondja ki, hogy a pszicholingvisztikai és a nyelvészeti elemzések kölcsönösen erősíthetik, illetve gyengíthetik egymás eredményeit, ezért összehangolt felülvizsgálataikra kell törekedni. Ennek az elvnek az érvényesítésével megváltozhatna a pszicholingvisztikai kísérletek és a nyelvi elemzések viszonyának egyoldalú felfogása a fogalmi metaforaelméletben, mivel az összehangolás elve olyan módszertani beállítódást involvál, amelyben nincs abszolút prioritása egyik felülvizsgálati eszköznek sem a másikhoz képest: egyenrangú eszközökként jelennek meg a feltevések és eredmények értékelésében. Az eszközök és evidenciák egyenrangúsága mögött az a hipotézis húzódik meg, amely szerint lehetséges ugyanazon tézisnek egy pszicholingvisztikai és egy nyelvészeti megfogalmazása is. Ez természetesen nem zárja ki, hogy lehetségesek csak nyelvészeti vagy csak pszichológiai eszközökkel vizsgálható feltevések. Az azonban világos, hogy ennek a felfogásnak a tükrében azok a feltevések számítanak empirikus szempontból a leginkább tesztelhetőnek, amelyeknek egyaránt lehetséges pszicholingvisztikai és nyelvészeti megfogalmazása is.

A pszicholingvisztikai és a nyelvészeti vizsgálódások összehangolásának elve továbbá arra is alkalmas lehet, hogy értelmezzük vele a különféle forrásokból származó evidenciák kombinálhatóságának egyik csoportját, vagyis egy konvergáló evidenciatípust (*converging evidence*). A konvergáló evidencia problémakörét Steen (2007: 400) a következő szavakkal jellemzi:

‘Converging evidence’ presented about distinct phenomena, such as metaphor in grammar versus usage, or metaphor in language versus thought, or metaphor in symbols versus behavior, or their more specific configurations, is exciting but problematic, unless clear models of the relation between the distinct phenomena can show how the evidence for one type of phenomenon can be said to point to the same conclusion as the evidence for another type of phenomenon.

Anélkül, hogy részletesen is foglalkoznánk a konvergáló evidencia fogalmával, az összehangolás elvét szem előtt tartva felvethetjük, hogy azok a nyelvészeti és pszicholingvisztikai evi-

denciák számítanak konvergáló evidenciának, amelyek egy adott F feltevést a maguk módján egyaránt megerősítenek.¹⁹

Az összehangolás elvét azokra az eddig még le nem írt evidenciákra is alkalmazhatjuk, amelyek bár ugyanarra az F feltevésre vonatkoznak, de ellentmondanak egymásnak, vagyis – a konvergáló evidenciákkal ellentétben – divergáló evidenciákként tételeződnek a kutató számára. Ilyen divergáló evidencia, hogy az aymara és az angol nyelvben feltárt időfelfogások és a használatukat kísérő gesztusnyelv az aymarában szinkronban vannak egymással, az angolban viszont nem. A divergáló evidencia tehát érvényes, azaz elméleti szempontból releváns, módszertani szempontból pedig problemamentes evidenciának tekinthetők, viszont vagy egymásnak ellentmondó feltevéseket támogat, vagy – mint az elemzett gesztusnyelvre vonatkozó kísérletek esetében – egyfelől támogatja, másfelől gyengíti egy feltevés elfogadhatóságát.

2.3 A VÁGY ÉHSÉG – Elsődleges metafora kísérletek

2.3.1 A kísérletek leírása és eredményei

A kísérletekhez fűződő módszertani beállítódás átgondolásának szükségességét tovább motiválják az itt következő kísérletek. Ebben a fejezetben nem kísérleti eredményeket állítok szembe egymással, hanem a kísérletek belső struktúráját elemezve érvelek amellett, hogy a fogalmi metaforaelmélet elméletalkotási mechanizmusaiban a kísérleteknek tulajdonított funkció módosításra szorul.

Az elemzendő kísérletek a fogalmi metaforaelmélet egyik változatának, az elsődleges metaforák elméletének (*primary metaphors*) a téziseit igyekeznek pszicholingvisztikai evidenciákkal alátámasztani. Az elmélet kidolgozója, Joseph Grady az ELMÉLETEK ÉPÍTMÉNYEK fogalmi metaforát újraelemzve (Grady 1997) jutott arra a belátásra, hogy ezek a metaforák tovább bonthatók olyan alapvetőbb metaforikus projekciókra, mint az ABSZTRAKT SZERVEZŐDÉSEK FIZIKAI STRUKTÚRÁK (ABSTRACT ENTITY IS PHYSICAL STRUCTURE), és az ÁLLANDÓSÁG ÁLLVA MARADÁS (PERSISTING IS REMAINING ERECT). Ezeket az elemi szintű, további metaforikus projekciókra már nem bontható kapcsolatokat nevezi Grady elsődleges metaforáknak, és ezek kombinálásával jönnek létre az összetett metaforák (*compound metaphors*), mint például a fentiek kombinálásával az ELMÉLETEK ÉPÍTMÉNYEK összetett metafora. Ez az összetett metafora olyan metaforikus kifejezések mentális alapjául szolgál, mint például „Az elmélete romba dőlt.”.

A fogalmi metaforák mentális reprezentációját tekintve Grady elmélete azzal a következménnyel jár, hogy az olyan fogalmi metaforák, mint az említett ELMÉLETEK ÉPÍTMÉNYEK, vagy a SZERELEM UTAZÁS nem a metaforikus projekció legalsó mentális szintjét jelentik, mert a legelemibb szinten az elsődleges metaforákat találjuk. Grady elmélete természetesen nem tagadja meg a klasszikus felfogás fogalmi metaforáitól a mentális reprezentáció státuszát. Grady érvelése szerint ugyanis az összetett fogalmi metaforák nem mások, mint az elsődleges metaforák alkalmazása a tapasztalatokra és a feldolgozás rögzítése egy konvencionális metaforában, amelynek van mentális reprezentációja.

Az elsődleges metaforák legfontosabb jellemzőjeként azonban Grady nem a reprezentációs státuszukat emeli ki, hanem azt, hogy ezek mindegyike az ember fiziológiai test- és környezeti tapasztalatában gyökerezik. Az elsődleges metaforákat ezért szokták testhez kötött vagy testes metaforáknak is nevezni (*embodied metaphors*). Az ÁLLANDÓSÁG ÁLLVA MARADÁS elsődleges metaforája olyan tapasztalatokra vezethető vissza, mint hogy az em-

¹⁹ A konvergáló evidencia fogalmához lásd még a releváns kísérlet fogalmát a 3. Összefoglalás c. fejezetben.

ber felegyenesedve jár, és kiegyenesedett a testtartása; egészségének romlása azonban megváltoztathatja az ember testhelyzetét. Például „*ágynak esik*”, vagy „*leverí a lábáról a betegség*”. Hasonlóan a többi elsődleges metaforához, ennek a használata sem korlátozódik egy bizonyos tapasztalati terület feldolgozására, hanem nagyon széles körben használható. Az ÁLLANDÓSÁG ÁLLVA MARADÁS ugyanis nemcsak élőlényekre, hanem dolgok fennmaradására is vonatkoztatható. A dolgok vertikális helyzetének megváltoztatása általában a dolog állagában vagy struktúrájában bekövetkező valamilyen radikális változásra utal. Egy összeroskadt épület már nem lakható, és ezért nem tudja ugyanazt a funkciót betölteni, mint korábban.

Grady munkájára támaszkodva Lakoff és Johnson (1999) sok más elsődleges metafora mellett például a következőket rögzítette:

INTIMACY IS CLOSENESS (e.g., We have a close relationship)
 DIFFICULTIES ARE BURDENS (e.g., She's weighed down by responsibilities)
 AFFECTION IS WARMTH (e.g., They greeted me warmly)
 IMPORTANT IS BIG (e.g., Tomorrow is a big day)
 MORE IS UP (e.g., Prices are high)
 SIMILARITY IS CLOSENESS (e.g., Those colors aren't the same, but they're close)
 ORGANIZATION IS PHYSICAL STRUCTURE (e.g., How do pieces of the theory fit together)
 HELP IS SUPPORT (e.g., Support your local charities)
 TIME IS MOTION (e.g., Time flies)
 STATES ARE LOCATIONS (e.g., I'm close to being in a depression)
 CHANGE IS MOTION (e.g., My car has gone from bad to worse)
 PURPOSES ARE DESTINATIONS (e.g., He'll be successful, but isn't there yet)
 CAUSES ARE PHYSICAL FORCES (e.g., They push the bill through Congress)
 KNOWING IS SEEING (e.g., I see what you mean)
 UNDERSTANDING IS GRASPING (e.g., I've never been able to grasp transfinite numbers)
 (Gibbs et al. 2004: 1197).

Az elsődleges metaforák feltárása történhet nyelvészeti elemzéssel, amelyek – mint arra Grady rámutat – megtámogathatók pszicholingvisztikai kísérletekkel is. Ezek ugyanis alkalmasak lehetnek arra, hogy ne pusztán nyelvészeti eszközökkel írják le az elsődleges metaforák és a szenzomotorikus tapasztalatok kapcsolatát. Gibbs és munkatársainak tanulmánya, (Gibbs et al. 2004), amely a VÁGY ÉHSÉG fogalmi metaforát vizsgálja, ezt a feltevést így fogalmazza meg: „[...] there appears to be a direct link between recurring patterns of embodied experience, primitive and conceptual metaphor, abstract concepts, and conventional and poetic language” (Gibbs et al. 2004: 1191).

Az ÉHSÉG kétségtelenül olyan forrástartomány, amelynek a nyelvi kifejeződései gyakran visszaköszönnék a különféle vágyakról szóló beszédben. Gibbs és munkatársai amerikai angol és brazil portugál nyelvi példákat hoznak fel arra, hogy a vágy-metaforikában mindkét nyelvben egyformán központi szerepet játszanak az éhség (valamint a szomjúság) nyelvi kifejezései (Gibbs et al. 2004: 1199–1200). A hasonlóságok a két nyelvben nem csupán a metaforikára terjednek ki, hanem a vágy tárgyának mibenlétére is. A vágy-metaforika mind az amerikai angolban, mind a brazil portugálban (és a magyarban is) irányulhat konkrét dolgokra, mint pl. „*A csapat kiéhezett egy újabb mérkőzésre.*”, de vonatkozhat absztrakt entitásokra, mint pl. „*Kiéhezett a győzelemre.*”, illetve a legkülönbébb érzelmi tartalmakra, a szexuális vágyra, vagy mások figyelemére, csodálatára vagy elismerésére is: „*Ki volt éhezve a szexre.*”, „*Ki volt éhezve a szeretetre.*”. A vizsgált nyelvek konvencionális metaforái közötti átfedések, valamint az éhség egyértelműen közvetlen testi élményhez kötöttsége indokolják a szerzők

szerint, hogy ebben az esetben nem egy összetett metafora húzódik meg a háttérben, hanem egy elsődleges metafora.

Gibbs és munkatársai azt kívánták tesztelni, hogy a köznyelvi vágy-metaforikát az ÉHSÉG tapasztalati tartományának a VÁGY tartományára történő rávetítése alapozza-e meg. A tesztelést egy hipotetikus következtetés formájában fogalmazzák meg:

Ha az éhség megtapasztalásának bizonyos momentumai elsődlegesebbek más momentumaival szemben, akkor az éhség prominensebb aspektusai nagyobb szerephez jutnak a vágytapasztalás metaforikus feldolgozásában is.

Ez a hipotetikus következtetés erőteljesen támaszkodik a fogalmi metaforaelmélet egyik alappilléreire, az invariancia elvére, amely szerint a metaforikus projekcióban a forrástartomány struktúrája és ezzel együtt a prominenciaviszonyai is, változtatás nélkül kerülnek át a céltartományba. Ily módon, ha a következtetésben foglaltakat visszaigazolják a vizsgálódások, akkor az eredmények felhasználhatók a fogalmi metaforaelmélet egyik alaphipotézisének, az invariancia elvének az alátámasztására is.

Ebből a gondolatmenetből formálódik meg a szerzők kutatási stratégiája: Ha sikerül korrelációt felfedezni a köznyelvi vágy-metaforika vizsgálata alapján a nyelvi metaforák között ki-rajzolódó, valamint az éhség-, illetve vágytapasztalatok mentális reprezentációinak pszichológiai vizsgálatából leszűrhető prominenciaviszonyai között, akkor azt úgy lehet értékelni, mint a két fogalmi tartomány közötti metaforikus projekció meglétét alátámasztó megfigyelést.

Gibbs és munkatársai két kísérletet folytattak le, amelyekben brazil és amerikai egyetemisták vettek részt. Az első kísérletben a résztvevők egy listát kaptak, amelyen éhséggel kapcsolatos jelenségek voltak felsorolva.²⁰ A listán szereplő stimulusok három csoportból kerültek fel véletlenszerűen a listára, vagyis a résztvevők előtt nem volt világos, hogy az adott stimulus melyik csoportból származik. A csoportok a következők voltak: (1) *lokális tünetek*, amelyek a test valamely részéhez köthetően jelentkeznek, (2) *általános tünetek*, amelyeket az éhségérzet válthat ki az emberekből, de nem a test valamelyik szervéhez köthetők, hanem inkább a éhséghez társuló közérzetet jelzik, valamint (3) *a viselkedésbeli tünetek*, amelyek az éhség kiváltotta viselkedéseket írják le. Ezek a csoportok maguk is három alcsoportra voltak felosztva, aszerint, hogy nagyon jellemző (*closely related*), talán jellemző (*possible related*), vagy egyáltalán nem jellemző (*not related*). Az egyes jelenségek besorolása a különböző csoportokba nem egzakt kritériumok alapján történt, hanem a kísérlet összeállítóinak előzetes, intuitív értékelését tükrözi. A lokális tüneteket például a következőképpen csoportosították (Gibbs et al. 2004: 1201):

²⁰ A listán szereplő stimulusokat Gibbs és munkatársai introspektív módon állították elő: „Each set of items [...] was randomly determined in that we *simply generated embodied experiences and body-parts for the questionnaire* without thinking of the DESIRE IS HUNGER metaphor.” (Gibbs et al. 2004: 1202 – kiem. tőlem Cs.P.) Az introspekció tulajdoképpen az egész kísérletsorozat meghatározó eljárásának tekinthető: nemcsak a kísérletek megalkotói alkalmazzák a stimulusok rögzítésekor, hanem a résztvevők is, amikor az a feladatuk, hogy értékeljék a stimulusokat. A kísérletek összeállítói ugyanakkor nem térnek ki azokra az ismert problémákra, amelyek azokat a kísérleteket terhelik, amelyek teljes egészében az introspekción alapulnak. Az introspektív eljárás problémáihoz lásd Csatár (2009), az introspekció és a kísérletezés viszonyának értelmezéséhez pedig Kertész (2010).

1. Local symptoms

a. Closely related:

one has a stomach ache, one has a headache, the stomach grumbles, the thought of food makes one's mouth water, the whole body aches, the mouth becomes dry

b. Possibly related:

one becomes temporarily blind, one is covered by cold sweat

c. Not related:

the hands itch, the nails become breakable, the fingers snap, the feet hurt, the knees swell, the eyes become red, the heart aches

A kísérleti alanyok feladata az volt, hogy egy 1–7-ig terjedő skálán értékeljék az adott kifejezéseket abból a szempontból, hogy a tapasztalataik alapján érezték-e, és ha igen, akkor hogyan ítélik meg azt, hogy az adott tünet mennyire *gyakori* velejárója az éhségérzetnek: az értékek az eléggé gyakortól (7) a soha nem fordul elő értékig (1) terjedtek. Az elvárásoknak megfelelően a brazil és az amerikai alanyok válaszai nagyfokú egyezést mutattak mind abban a tekintetben, hogy mely testi tüneteket értékelték úgy, mint amelyek nagyon gyakran társulnak az éhségérzethez, mind pedig a skála másik végpontja, azaz a soha elő nem forduló tünetek tekintetében. A lokális tünetek közül például a következők bizonyultak a leggyakoribbaknak:

1. Local symptoms

the stomach grumbles
 thought of food makes one's mouth water
 one has a stomachache
 one has a headache

2. General symptoms

feel discomfort
 becomes weak
 become dizzy
 gets annoyed
 have an appetite

3. Behavior symptoms

person feels out of balance
 person becomes emotionally fragile
 person becomes very anxious
 (Gibbs et al. 2004: 1202–1203)

A ritkán előfordulók pedig a következők voltak:

1. Local symptoms

the knees swell
 the feet hurt
 the hands itch
 the fingers snap

2. General symptoms

wants to run
 doesn't wish to see anyone
 becomes talkative
 gets a fever

3. Behavior symptoms
 the person behaves normally
 the person can work well the fingers snap
 (Gibbs et al. 2004: 1203)

Az első kísérlet eredményének értékeléseként azt a konklúziót vonták le a szerzők, hogy az éhséggel kapcsolatos tapasztalatok között vannak olyanok, amelyeket a többihez képest elsődlegesebbnek tekinthetünk.

A kirajzolódó prominenciaviszonyok tükrében folytatták le a második kísérletet, amely egy kétfordulós kérdőíves vizsgálat volt. Először azt tesztelték, hogy a különböző anyanyelvű kísérleti alanyok (akik nem voltak azonosak az első kísérlet résztvevőivel) milyen válaszokat adnak olyan kérdésekre, amelyek különféle vágyakat – a szerelmet (LOVE), a testi vágyakat (LUST) és a más egyéb kívánságokat (pl. a sikeréhséget, a bosszúvágyat) – kísérő testi érzetekre vonatkoztak. Ezzel az volt a céljuk, hogy – miként korábban az ÉHSÉG esetében is – feltárják a vágyakat kísérő érzetek prominenciaviszonyait. Mivel azonban nem egyszerűen csak feltárni, hanem összevetni is kívánták az éhséget és a vágyakat kísérő testtapasztalatok közötti prominenciaviszonyokat, a következőképpen állították össze a vágyak testi tapasztalataira vonatkozó kérdőívet. Volt egy megválaszolandó kérdéssor, amelyre különféle válaszokat adtak meg. Ezeket a válaszokat az éhséggel kapcsolatban az első kísérletben vizsgált és már értékelt testi tapasztalatok alapján állították össze. A válaszok fele az első kísérletben magas értéket kapott, vagyis a résztvevők olyan tapasztalatoknak tekintették őket, amelyek gyakran lépnek fel, ha éhséget érez az ember. A válaszok másik felét éppen ellenkezőleg, alacsony értékeket kapott testtapasztalatok alkották. Vagyis ez utóbbiakat olyan tapasztalatoknak tartották az első kísérlet résztvevői, amelyek nem túl gyakori kísérői az éhségérzetnek.

A résztvevők feladata az volt, hogy el kellett olvasniuk az adott érzésre vonatkozó kérdést, majd értékelniük kellett egy 1–7-ig terjedő skálán a válaszokat abból a szempontból, hogy az adott tapasztalat mennyire tekinthető *jellemzőnek* az adott érzésre:

Body Questions
 How do you imagine that somebody who is deeply in love feels?

the person becomes dizzy
 the person becomes weak
 the person gets annoyed
 the person becomes talkative
 (Gibbs et al. 2004: 1205)

A testi tapasztalatok rangsorolása alapján – hasonlóan az első kísérlethez, amelyben az éhséggel kapcsolatos testi tapasztalatokat értékelték a résztvevők – itt is kirajzolódtak a vágyakat kísérő testi tapasztalatok prominenciaviszonyai. Ez pedig lehetővé tette, hogy a kísérlet megalkotói összevessék egymással a VÁGY ÉHSÉG fogalmi metafora alapjául szolgáló tartományokhoz tartozó testtapasztalatok prominenciaviszonyait.

Egy harmadik lépésben az érzésekre vonatkozó nyelvi kifejezéseket is értékeltettek a kísérlet résztvevőivel. Elfogadhatóságuk (*acceptability*) alapján rangsoroltattak olyan kifejezéseket, amelyek az előzőekben vizsgált érzéseket kísérő testtapasztalatok leírására alkalmasak az adott nyelven. Fontos momentum, hogy a kifejezéseket az első kísérletben rangsorolt, az éhségérzettel kapcsolatos testtapasztalatok alapján állították össze a kísérlet lefolytatói, mégpedig oly módon, hogy a nyelvi megnyilatkozások egyik feléhez a magas, a másik feléhez pedig az alacsony értéket kapott testtapasztalatokat használták fel. A résztvevőknek a nyelvi kifejezéseket a nyelvi intuícijukra hagyatkozva értékelniük kellett: meg kellett ítélniük egy 7 fo-

kozatú skálán, hogy mennyire *elfogadható* az adott nyelven a válasz egy bizonyos érzés (a szerelem, a testi vágy, illetve más vágyak) vonatkozásában.

Linguistic Questions
 (Love/Lust items)

I have a strong headache for you.
 My stomach was aching for you.
 I'm completely dizzy for my wife.
 You really make my mouth water.
 I have a great appetite for my boss.
 I'm becoming weak for you.
 My whole body aches for you.
 I realized that my feet hurt for you.
 You're the one who makes my fingers snap.
 My hands were itching for you.

(Other items)

I am very anxious for revenge.
 I have a strong headache for knowledge.
 My stomach aches for the next part of the story.
 I'm completely dizzy for a new car.
 I'm emotionally fragile for the truth.
 My fingers snap for the opportunity to go to the moon.
 My knees swell for more information about my ancestry.
 (Gibbs et al. 2004: 1205)

A második kísérlet tehát két lépést ölelt fel. Az első lépésben azt vizsgálták, hogy az éhséget kísérő testtapasztalatokat vajon hasonlóképpen relevánsnak tekintik-e a kísérleti alanyok a vágyak vonatkozásában is; azaz felfedezhető-e egyfajta korreláció az éhséget és a vágyakat kísérő testtapasztalatok prominenciaviszonyai között. A második lépésben a nyelvi intuíciójukra kellett támaszkodniuk a kísérleti alanyoknak. Gibbs és munkatársai azt a feltevésüket kívánták visszaigazolni, hogy ugyanazok a prominenciaviszonyok fognak kirajzolódni a nyelvi kifejezések vonatkozásában, mint amelyeket korábban az éhség és a vágy testi tapasztalatai között megállapítottak. A második kísérlet kérdőíves vizsgálata azt mutatta, hogy ha egy testi tünet magas értéket kapott az első kísérletben, akkor az ahhoz tartozó tapasztalat, illetve az az alapján megkonstruált nyelvi válasz – a kísérleti alany anyanyelvétől függetlenül – a második kísérletben szintén valamivel magasabb értéket kapott. Ugyanígy fordítva: az alacsonyabb értéket kapott testtapasztalatokkal korreláló nyelvi kifejezések szintén alacsonyabb értékeket kaptak.

Ezek az eredmények pedig, vonták le a szerzők a következtetést, alátámasztják a kiinduló hipotézist. Abból ugyanis, hogy az éhséget kísérő testtapasztalatok prominenciaviszonyai a vágyakkal kapcsolatos tapasztalatok szintjén és a nyelvi szinten egyaránt érvényesülnek, az következik, hogy szoros kapcsolat van a két tartomány között a fogalmi szinten is, amelyet – véleményük szerint – egy elsődleges metafora, a VÁGY ÉHSÉG metafora biztosít.²¹

²¹ A tapasztalt eltéréseket, amelyek mind a testi élmények, mind pedig a nyelvi kifejezések szintjén megjelentek, a szerzők az amerikai és dél-amerikai spanyol ajkú lakosság közötti kulturális különbségekre vezetik vissza.

2.3.2 *A kísérlet értékelése: az alternatív értelmezések problémája*

Mint arra fentebb már többször is utaltam, Gibbs és munkatársainak második kísérlete azt volt hivatva megmutatni, hogy a strukturális korreláció a VÁGY és az ÉHSÉG tartományai között egy metaforikus projekció eredményeként értelmezendő. Ennek igazolásához a második kísérlet első lépésének eredményeit összekapcsolták a vágy-metaforika nyelvi elemzésének eredményeivel, és ezek tükrében vonták le a következő következtetéseket:

A szóbanforgó tartományok strukturális korrelációja annak köszönhető, hogy az ÉHSÉG elemei egy metaforikus projekció révén átkerülnek a VÁGY tapasztalati tartományába.

Meglátásuk szerint erre utalnak mind a kísérletből származó numerikus, mind pedig a nyelvi adatok is. Ez utóbbiakból az is kiolvasható, hogy *a projekció egyirányú*, és hogy a metafora nem bontható tovább még elemibb metaforákra. Ennek alapján fogalmazták meg a második következtetésüket:

A VÁGY ÉHSÉG olyan metaforikus kapcsolat, amely önmagában is értelmezhető elsődleges metaforának tekinthető a Grady-féle értelemben.

Gibbs és munkatársai szerint a kísérlet sikeresen tesztelte, sőt visszaigazolta a fogalmi metaforaelmélet azon általános feltevését, mely szerint az emóciók fogalmi tartalmi összefüggésbe hozhatók, sőt javarészt le is vezethetők más, elemi testtapasztalatot reprezentáló fogalmi tartományokból. Gibbs és munkatársai szerint ezt szemléltetik az általuk lefolytatott kísérletek is, tekintve, hogy a VÁGY ÉHSÉG metafora céltartományának alapstruktúrája az ÉHSÉG forrástartományából származik. Ezenkívül – vonhatnánk le Gibbs szellemében egy további következtetést – módszertani szempontból is előrelépés történt, amennyiben ez az eredmény a pszicholingvisztikai és nyelvészeti eljárások összekapcsolásával jött létre.

Ha azonban megvizsgáljuk, hogy a fenti – kurzívval kiemelt – következtetések közül melyek azok, amelyeket a kísérletek valójában teszteltek, akkor felvethető a kérdés, hogy a Gibbs és munkatársai szerint megmutatkozó korreláció az ÉHSÉG és a VÁGY tapasztalati tartományai között lehetővé teszi-e ezeknek a következtetéseknek a levonását.

Észre kell vennünk, hogy Gibbs és munkatársainak kísérlete a nyelvi elemzésnek nem azt az aspektusát vizsgálta, hogy *miként* kapcsolódik egymáshoz a két fogalmi tartomány, azaz hogy az ÉHSÉG mely elemei, milyen formában és milyen korlátozásokkal kerülnek át a VÁGY fogalmi tartományába. A kísérletek pusztán azt mutatták meg, *hogy* a két tartomány közötti strukturális összefüggés feltételezhető. Megjegyzendő, hogy még ezt a viszonyt sem sikerült megfelelőképpen alátámasztani a kísérletekkel, mivel – miként arra a szerzők is utalnak – a három megvizsgált vágy közül (szerelmi, testi és egyéb vágyak) kettőnél az angol beszélők válaszai nem korreláltak a brazil portugál beszélők válaszaival. Továbbá az angol beszélők reakciói nem mutattak statisztikailag szignifikáns eltérést a prominens (*strong*) és a kevésbé prominens (*weak*) testtapasztalatok esetében. Pedig a kiinduló hipotézis szerint az éhségérzethez erősen kapcsolódó (gyakori) testtapasztalatoknak a vágyak esetében is hasonlóan gyakorinak kellett volna lennie. Ha pedig érvényt kívánnánk szerezni az invariancia elvének, akkor ugyannak az eredményeknek kellett volna kijönnie, vagyis miként az előbbi (éhség) esetében, úgy itt, a vágyak esetében is ugyanazoknak a testtapasztalatoknak kellene gyakoribbnak lenniük.

Az állítólagos korrelációt az éhség és a vágyak testtapasztalatai között természetesen lehetne annak a jeleként értelmezni, amint azt Gibbs és munkatársai is tették, hogy a VÁGY struktúrája metaforikusan az ÉHSÉG fogalmi tartományából *eredeztethető*, és azzal metaforikus

viszonyban áll. Ez a hipotézis azonban nem a kísérletek eredményeiből, hanem éppenséggel a megelőző nyelvi elemzésből szűrhető csak le, ti. abból az aszimmetrikus viszonyból, amely a vágyról való metaforikus beszédet jellemzi, és amelyet az éhséggel kapcsolatos kifejezések túlsúlya és szisztematikus jelenléte alapoz meg. A kísérleteknek pontosan ezt az aszimmetrikus viszonyt kellene megerősítenie pszicholingvisztikai eszközökkel ahhoz, hogy a VÁGY struktúrájának *a létrejöttét* ne egyedül a nyelvi adatok alapozzák meg.

De még ha el is fogadjuk, hogy az állítólagos korreláció alapját olyan közös testtapasztalatok képezik, amely ugyanúgy jelen vannak az éhségérzet, mint a vágyak esetén, még akkor is nyitott kérdés marad, hogy az ÉHSÉG fogalmi tartományában reprezentált testtapasztalat és a VÁGY-ban reprezentált testtapasztalat közötti kapcsolatot *kizárólag* abban az értelemben lehet-e értelmezni, ahogyan azt Gibbs és munkatársai tették. Az egyetlen adatforrás, amelyet a kísérletben megemlítenek, és amely alátámasztja ezt a tézist, az a nyelvi adatok aszimmetriája. Kétségtelen, hogy nem az éhséggel kapcsolatos tapasztalatainkról beszélünk a vágyakhoz köthető kifejezésekkel, hanem fordítva. A kísérleti adatok azonban nem zárják ki azt az értelmezési lehetőséget, hogy a két fogalmi tartománynak külön-külön képezze az alapját ugyanaz vagy valamilyen nagyon hasonló testtapasztalat, és a meglévő strukturális hasonlóságok felismerése ad lehetőséget arra, hogy összekapcsoljuk a VÁGY és az ÉHSÉG fogalmi tartományait, illetőleg hogy a korrelatív struktúrákat nyelvileg metaforikus kapcsolatként jelelnünk meg.

Az, hogy lehetséges más irányból is értelmezni a metaforikus kapcsolatot ÉHSÉG és VÁGY között, nem pusztán spekulatív felvetés, hiszen a fogalmi metaforaelmélet riválisai között éppenséggel van olyan elmélet, amelyik például az analógia jelenségével próbálja magyarázni a különféle fogalmi tartományok közötti metaforikus kapcsolat létrejöttét. A Gentner nevéhez köthető *strukturális összehangolás és analogikus kidolgozás* elméletének (*structural alignment theory*) egyik alaptézise, hogy csak önálló fogalmi struktúrával rendelkező fogalmak léphetnek metaforikus kapcsolatba egymással. Ez a kiindulópont pedig kizárja, hogy valamilyen oksági relációra korlátozva értelmezzük a bázisfogalom (*base term*) és a célfogalom (*target term*) kapcsolatát. Gentner felfogásában a metaforikus kapcsolat létrejötte nem merül ki fogalmi struktúrák projekciójában, hanem olyan komplex folyamat, amelynek leírása során a résztvevő fogalmi reprezentációk strukturális hasonlóságait és különbségeit egyaránt figyelembe kell venni.

Structure-mapping theory assumes that interpreting a metaphor involves two interrelated mechanisms: alignment and projection. The alignment process operates to create a maximal structurally consistent match between two representations that observes *one-to-one mapping* and *parallel connectivity* [...]. That is, each element of one representation can be placed in correspondence with at most one element of the other representation, and arguments of aligned relations and other operators are themselves aligned. A further constraint on the alignment process is *systematicity*: Alignments that form deeply interconnected structures, in which higher order relations constrain lower order relations, are preferred over less systematic sets of commonalities. Once a structurally consistent match between the target and base representations has been found, further elements from the base that are connected to the common system can be projected to the target as candidate inferences (Bowdle & Gentner 2005: 196 – kiemelések az eredetiben).

A VÁGY és az ÉHSÉG fogalmi reprezentációinak metaforikus kapcsolata a következőképpen vázolható fel nagy vonalakban. Vegyük a szerelmi vágy és az éhség példáját! Első lépésben a két reprezentáció elemei közötti kapcsolódási lehetőségeket vesszük számba. Metaforikus kapcsolatáról (illetve annak különböző fokozatairól) akkor beszélhetünk, ha a (bázis)-fogalom legalább egy fontosabb alkotóeleme a másik, azaz a (cél)fogalom legalább egy hasonlóan fon-

tos elemével összekapcsolható oly módon, hogy ezek a kapcsolatok predikátum-argumentum párokba rendezhetők:

ÉHSÉG (enne valamit)	VÁGY (vágyik valakire)
SZEMÉLY 1 TÁRGY 1	SZEMÉLY 2 TÁRGY 2

A további strukturális párhuzamok erősítik a metaforikus kapcsolat létrejöttét, illetve biztosítják a meglévő kapcsolat fennállását:

CÉL 1	CÉL 2
ESZKÖZ 1	ESZKÖZ 2
TESTI TÜNET 1	TESTI TÜNET 2

A strukturális összehangolás, vagyis a metaforikus kapcsolat kialakításakor első lépésben ezeket az analogikus megfeleltetéseket vesszük tehát számba: A szerelmi vágy éhség, amennyiben a vágyakozó személy ugyanúgy mint az éhező személy (SZEMÉLY 1) ki akarja elégíteni a vágyát, illetőleg csillapítani akarja az éhségét (CÉL 1) azáltal, hogy megszerzi a vágy, illetve az éhség tárgyát (TÁRGY 1), amihez különféle eszközöket vehet igénybe. A strukturális megfeleltetéseknek ezt az elemi szintjét még inkább ki lehet bontani a vágy és az éhség testi érzeteinek az összekapcsolásával. Erre a lépésre azonban csak akkor kerülhet sor, ha már adott azoknak a tartalmi elemeknek az összekapcsolási lehetősége, amelyek elengedhetetlenül szükségesek az összehangolásban résztvevő fogalmi reprezentációk alapjelentésének azonosításához:

ÉHSÉG	VÁGY
SZEMÉLY 1 (az éhes személy)	SZEMÉLY 2 (a vágyakozó)
TÁRGY 1 (az étel)	TÁRGY 2 (a vágyott személy)
CÉL 1 (TÁRGY 1 megszerzése)	CÉL 2 (TÁRGY 2 megszerzése)

A két fogalom analogikusan megfeleltethető struktúráinak azonosítását követi tehát az a lépés, amelynek következtében – amennyire csak lehetséges – kiépül az analogikus megfeleltetések rendszere. Vagyis a megfeleltetések a legmaximálisabb, strukturálisan még konzisztens egységben összegződnek, azaz egy olyan vágyfogalom reprezentációját eredményezik, amely a lehető legtöbb megfeleltetést tartalmazza a VÁGY és az ÉHSÉG fogalmi reprezentációi között. Az leírásban ezt az összehangolt struktúrát a belső viszonyrendszerei alapján jellemezzük, és így juthatunk el a VÁGY ÉHSÉG metaforához, illetőleg tartalmának a meghatározásához. Ezt a viszonyrendszert azért nevezhetjük metaforikusnak, mert analogikus struktúrákat találunk. Ugyanakkor a strukturális analógia éppenséggel arra utal, hogy a két fogalmi reprezentáció egyes aspektusai nem kell, hogy hasonlítsanak egymásra, sőt, nagyon is eltérőek lehetnek (pl. a vágy tárgya normál esetben egy személy, az éhség tárgya normál esetben valamilyen étel, és nem valamilyen személy).

Gentner modellje így elviekben nem zárja ki sem a strukturális értelemben vett maximális izomorfia a bázis-fogalom és a célfogalom között, sem pedig azt, hogy ugyanazon vagy nagyon hasonló testtapasztalatok alapozzák meg egy fogalmi reprezentáció alapstruktúráját. Azonban fontos leszögezni, hogy a metaforikus kapcsolatok leírásának gentneri elmélete nincs is ráutalva ilyen és ezekhez hasonló nagyon erős feltevésekre – így a fogalmi metaforaelméletben elfogadott egyirányúság elvével beoltott embodiment-tézisre sem, amelyre Gibbs és munkatársai is támaszkodnak a kísérleteik során. A kísérletek eredményeinek Gibbs és munkatársai általi értelmezése ugyanakkor éppen erre a feltevésre támaszkodva előfeltételezi,

hogy a VÁGY vagy semmilyen struktúrával nem rendelkezik azt megelőzően, hogy az ÉHSÉG fogalmi tartományának elemei metaforikus projekciójával létrejön a VÁGY fogalmi struktúrája, vagy pedig olyan a struktúrája, amely csupán kidolgozatlan, részleges struktúrával rendelkezik, Vagyis – vonhatjuk le az implicit és a fenti kísérletben is elfogadott feltevést – a VÁGY bizonyos aspektusainak tekintetében a projekciót megelőzően nem áll korrelációban az ÉHSÉG struktúrájával, azaz csak a projekció eredményeként válik a VÁGY tartománya az ÉHSÉG-hez strukturálisan hasonló felépítésű (és egyúttal kidolgozott) fogalmi tartománnyá. Ezt a feltevést azonban – mint arra rámutattunk – nem támasztja alá a fenti kísérlet.

Gibbs és munkatársai a fenti alternatívák közül semelyikkel sem vetnek számot, pedig ahhoz, hogy a magyarázati sémájuk elfogadható legyen, szükséges volna empirikus érvekkel alátámasztani azt a feltevést, hogy a VÁGY struktúrája – ha egyáltalában tulajdonítanak neki valamilyen struktúrát a szerzők – a metaforikus projekciót megelőzően nem áll korrelatív viszonyban az ÉHSÉG fogalmi struktúrájával. Ezért arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a kísérleti eredmények nem változtatnak azon, hogy legalábbis az a mód, ahogyan a fogalmi metaforaelmélet az embodiment-tézist használja az elméletalkotásban, *erősen hipotetikus* marad. Egyrészt ugyanis – miként az a kísérletek elemzéséből kiderült – a képviselői nem tudják eléggé plauzibilisen alátámasztani azt a verziót, amelyet használnak, másrészt pedig nem zárnak ki olyan rivális elképzeléseket, amelyekben nem lép fel a fenti probléma, ti. az, hogy bizonyos tartományok struktúrájának kiépülésében az embodiment-tézis közvetlen szerepet játszik (ÉHSÉG), míg más, hasonlóan alapvetően testtapasztalatra vonatkozó fogalmi tartományok esetében (VÁGY) csak közvetett módon, azaz metaforikusan jut érvényre.

A fenti gondolatmenet tükrében szükséges lenne a fentiekben bevezetett két módszertani irányelvet egy harmadikkal is bővíteni. Ez a módszertani elv az alternatív, rivális elképzelések és az elméletalkotás folyamatára vonatkozik:

3. Az alternatívák mérlegelésének elve

A kísérleti eredmények értelmezésekor számot kell vetni mind az alternatív, mind pedig a rivális értelmezési lehetőségekkel. A kísérleti eredmények ebben a tekintetben súlyozandók. Azok a kísérletek, amelyek összeegyeztethetők az elmélet nyelvészeti elemzéseivel, és kizárnak bizonyos rivális értelmezéseket, sokkal nagyobb súllyal kell hogy latba essenek az elméletalkotás folyamatában, mint azok, amelyek pusztán megerősítik az elmélet valamelyik feltevését.

Az alternatívák és a rivális lehetőségek mérlegelése ugyanis több szempontból is fontos: egyrészt azért, mert a rivális értelmezések kizárása vagy gyengítése növeli az elmélet elfogadhatóságát (*a legjobb magyarázat elve*). Másrészt az elmélet alapfeltevéseivel összeegyeztethető alternatív értelmezések új utakat nyithatnak meg, amelyek közelebb vihetik a kutatókat néhány makacs probléma megoldásához.

Lezárásul arra szeretnék rámutatni, hogy természetesen nem szabad egyetlen kísérletsorozatból messzemenő következtetéseket levonni. Azonban a fenti kritikai eszmefuttatások annyiban mindenképpen jogosultak, hogy Gibbs egy a kognitivisták metaforakutatás jelenlegi helyzetét bemutató írásában úgy idézi a fent elemzett kísérletének az eredményeit és az alkalmazott kutatási stratégiát, mint amelyek általában is jól jellemzik a pszicholingvisztikai kísérletek szerepét a fogalmi metaforaelméletes kutatásban (Gibbs 2006). Gibbs szerint ezek a kísérletek a fogalmi metaforaelmélet embodiment-tézisének független, azaz nem nyelvi evidenciákra épülő paradigmatiságát igazolását nyújtják, amennyiben kombinálják egymással a nyelvi és a kísérleti adatokat; azaz, miként arra fentebb már utaltam, konvergáló evidenciát jelentenek a fogalmi metaforaelmélet hipotézisei mellett. Ha azonban jobban szemügyre vesszük a kísérletekből levont következtetéseket, azt tapasztaljuk, hogy azok továbbra is túlságosan erő-

sen támaszkodnak a nyelvi elemzések eredményeire. Ezek a kísérletek ráadásul nem zárják ki, illetve nem gyengítik az eltérő alapvetésű, rivális elgondolásokat sem. Ennélfogva a kísérleteknek az érvelésben betöltött szerepe messze nem olyan jelentős, mint azt a létrehozói sugallják.

3 Összefoglalás: A revízió szükségessége és lehetőségei

Több kísérlet elemzésével, eredményeik összevetésével azt mutattuk ki, hogy a fogalmi metaforaelmélet viszonya a pszichológiai kísérletekhez, valamint a kísérletek és a nyelvészeti elemzések kapcsolatának megítélése egyaránt problematikus. Ennek a viszonnak a felülvizsgálata ezért szükséges, de egyúttal lehetőség is. A kísérletek ugyanis – miként azt a fenti elemzések megmutatták – valóban felhasználhatók felülvizsgálati eljárásokként az elmélet hipotéziseinek kiértékelésében, de ez a szerepük nem szükségképpen kell, hogy kimerüljön a elemzések megerősítésében vagy gyengítésében, mivel az elmélet egyes alapfeltevéseinek revíziójában is döntő módon közreműködhetnek. Az időre vonatkozó kísérletek (vö. 2.1) alapján azt láthattuk, hogy a kísérleti eredmények következményeként módosításra szorult a fogalmi metaforák mentális szerepére vonatkozó eredeti lakoffi feltevés, hiszen az eredmények a standard, erős nézet helyett egy gyengébb változatot támogattak csupán.

Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy éppen az idővel kapcsolatos kísérletek esetében lépett fel az a probléma, hogy más nyelvekből származó adatokkal vagy nem sikerült újra előállítani a kísérleti eredményeket (Chen 2007), vagy – mint azt a magyar adatokkal dolgozó kísérlet esetében a szerző nyomatékosan hangsúlyozza (Szamarasz 2006) – egyszerűen nem lehet értékelni az eredményeket. Más esetekben is jelentkezett az *eredmények reprodukálhatóságának problémája*, ezért tanácsos lenne nagyobb hangsúlyt fektetni a kísérletek reprodukciójára: (i) a korábban vizsgáltaktól eltérő nyelvek adataival, illetve (ii) ugyanazon nyelvből származó más típusú adatokkal. Ily módon a reprodukálhatóság módszertani problémája is kiküszöbölhető lenne, és értékes további adatokat lehetne bevonni a kutatásba.

Súlyosabb és nehezebben kiküszöbölhető az *ellentmondásos eredmények problémája* (2.2 Nonverbális időkísérletek). Az elemzett kísérletek a beszédet kísérő gesztusnyelvet vizsgálták, mégpedig ugyanazon módszerrel, de eltérő nyelvi beszélőkkel. Casasanto (2007) újra lefolytatta Núñez és Sweetser (2006) kísérletét, és értékelhető eredményeket kapott ugyan, csak hogy a megelőző kísérlet eredményeinek teljes egészében ellentmondó, azt kizáró eredményekkel. Ennek az ellentmondásnak a feloldására több megoldási lehetőséget mérlegeltünk, amelyek közül egyrészt a kísérleti design felülvizsgálata, másrészt a kísérleti eredmények más nyelvi adatokkal történő reprodukciója ígérkezik járható útnak.

Az is problémaként merült fel, hogy a fogalmi metaforaelmélet képviselői *túlértékelik a kísérleti eredményeket*. Egyfelől abban az értelemben, hogy a kísérleti eredmények – ahogyan azt Gibbs és munkatársai kísérletei kapcsán megmutattuk – nem erősítik meg olyan mértékben az elmélet hipotéziseit, ahogyan azt a nyelvészeti elemzések alapján a fogalmi metaforaelmélet képviselői állítják. Az itt elemzett kísérletekben ez úgy nyilvánul meg, hogy az eredmények egy megfigyelési állítást támasztanak alá (és azt is csak részben), nem pedig a jelenség alapjául szolgáló magyarázatot, ti. azt, hogy a VÁGY fogalmi struktúrája az ÉHSÉG fogalmi struktúrájából származik. Másfelől általánosságban is azt tapasztaljuk, hogy a fogalmi metaforaelmélet képviselői a pszicholingvisztikai kísérletek eredményeire *factum brutum*ként tekintenek, és alig vagy egyáltalán nem találkozunk olyan megfontolásokkal, amelyek a kísér-

leti design, vagy az eredmények létrejöttének körülményeire, illetőleg azok értelmezhetőségének problémáira kérdeznének rá.

Az elemzések tükrében ésszerűnek tűnik bizonyos módszertani irányelveket megfogalmazni a kísérleti eredmények elfogadhatóságával kapcsolatban. Ilyen módszertani elvekre tettem javaslatot az egyes esettanulmányokat tartalmazó fejezetek végén. Ezek az elvek, amelyek akár a *kognitív elkötelezettség elvének* – „vedd komolyan a kísérleti eredményeket” – specifikus kifejtéseként is felfoghatók, a következők:

1. A reprodukálhatóság elve

Azok a pszicholingvisztikai kísérletek tekintendők relevánsak, amelyek az adott metaforaelmélet F feltevéseire, vagy E eredményeire vonatkoznak, illetve amely kísérletek eredményei sikeresen reprodukálhatók további kísérletekkel, de más nyelvi adatokkal, és/vagy eljárásokkal, valamint további kísérleti résztvevők bevonása révén.

2. Az összehangolás elve

(i) Azok a pszicholingvisztikai kísérletek, amelyek relevánsnak tekinthetők a reprodukálhatóság elvének értelmében, de nem erősítik meg a nyelvészeti elemzéseket, kritikai felülvizsgálatra szorulnak mind felépítésük (stimulusok, módszerek) és lefolytatásuk, mind pedig az eredményeik értelmezését illetően.

(ii) Ezzel párhuzamosan, ha valamely F feltevés szempontjából releváns kísérlet problémamentesnek bizonyul, amelynek része az, hogy a reprodukálhatóság elvének értelmében reprodukálhatók az eredményei, azonban ellentmondás áll fenn a kísérlet, valamint az F feltevésre vonatkozó nyelvészeti módszerekkel kapott leírások között, akkor az érintett nyelvi elemzések szorulnak felülvizsgálatra, mégpedig nyelvészeti eszközökkel és/vagy más nyelvekből származó adatok segítségével.

3. Az alternatívák mérlegelésének elve

A kísérleti eredmények értelmezésekor számot kell vetni mind az alternatív, mind pedig a rivális értelmezési lehetőségekkel. A kísérleti eredmények ebben a tekintetben súlyozandók. Azok a kísérletek, amelyek összeegyeztethetők az elmélet nyelvészeti elemzéseivel, és kizárnak bizonyos rivális értelmezéseket, sokkal nagyobb súllyal kell hogy latba essenek az elméletalkotás folyamatában, mint azok, amelyek pusztán megerősítik az elmélet valamelyik feltevését.

Ezeknek az irányelveknek az a feladata, hogy különféle szempontokból értékeljék a kísérletek elfogadhatóságát. Az egyik ilyen érvényesülő szempont a kísérleteknek az elméletalkotásban betöltött szerepére vonatkozik. A reprodukálhatóság és az összehangolás elve ebben az értelemben azt vannak hivatva szavatolni, hogy csak megbízható, azaz ellenőrzött eredmények kerüljenek át az elméletbe. Az alternatívák mérlegelésének elve pedig abból a szempontból értékeli a kísérletet, hogy az eredményei mennyire értékesek a riválisokkal folytatott vitákban. Egy harmadik szempont, amely alapján a kísérletek elfogadhatóságát a fenti elvek értékelik, az az igény, hogy tisztázódjon a kísérletek és a nyelvészeti elemzések viszonya. Ebben a vonatkozásban a reprodukálhatóság elve azt mondja ki, hogy a reprodukálhatóság az egyik legfontosabb kritériuma annak, hogy egy kísérlet megbízható felülvizsgálati eszközként legyen alkalmazható a nyelvészeti elemzések értékelésében. Az összehangolás elve pedig *expressis verbis* a kísérletek és a nyelvészeti elemzések viszonyát taglalja, amennyiben azt rögzíti, hogy felülvizsgálati eszközként végső soron egyik eljárásnak sincs abszolút prioritása.

A reprodukálhatóság elvének alkalmazásával azt is meg tudjuk fogalmazni, hogy mit értünk releváns kísérleten a fogalmi metaforaelméletben:

Releváns kísérlet

Azokat a pszicholingvisztikai kísérleteket nevezzük *releváns kísérleteknek*, amelyek a fogalmi metaforaelmélet valamely F feltevésére vagy E eredményére vonatkoznak és (i) amelyeknek az eredményei reprodukálhatók más kísérletekkel, illetőleg (ii) nem terhelik belső problémák.

A másik két elv – az összehangolás és az alternatívák mérlegelése – tükrében pedig a releváns kísérleteknek két alcsoportját lehet megkülönböztetni, amelyek közül az egyik részhalmaza a másiknak. Az egyik csoportba azok a kísérletek tartoznak, amelyek az elmélet egyes hipotéziseire vagy eredményeire vonatkoznak, és azokat alátámasztják oly módon, hogy nem állnak ellentmondásban velük, hanem illeszkednek hozzájuk.

Konvergáló releváns kísérlet

Azokat a pszicholingvisztikai kísérleteket nevezzük *konvergáló releváns kísérleteknek*, (i) amelyek a fenti értelemben véve releváns kísérletek, és (ii) amelyeknek az eredményei nem állnak ellentmondásban sem más releváns kísérletekkel, sem pedig a megfelelő nyelvészeti elemzésekkel.

A másik csoportba azok a kísérleteket sorolhatjuk, amelyek nemcsak hogy illeszkednek a fogalmi metaforaelmélet nyelvészeti elemzéseire, hanem egyúttal gyengítenek vagy egyenesen kizárnak olyan feltevéseket vagy eredményeket, amelyek valamelyik rivális metaforaelmélet részei. Ennek következményeként pedig (meg)erősítik a fogalmi metaforaelmélet státuszát a kognitivisták metaforakutatás egészén belül.

Elméltreleváns kísérletek

Azokat a pszicholingvisztikai kísérleteket nevezzük *elméltreleváns kísérleteknek*, amelyek (i) amelyek a fenti értelemben véve konvergáló releváns kísérletek, és (ii) amelyek azáltal erősítik meg az elmélet státuszát valamely riválisával szemben, hogy gyengítik a rivális elmélet valamely hipotézisét vagy eredményét.

Ezeknek a fogalmi distinkcióknak a felhasználásával felülvizsgálható az egyes kísérletek hasznossága, illetve tisztázható, hogy milyen funkciót tulajdonítható az adott kísérletnek a fogalmi metaforaelméletben.

4 Kitekintés

A fenti elemzések egyik általános tanulsága, hogy a fogalmi metaforaelmélet és a pszicholingvisztikai kísérletek viszonya termékeny ugyan, de kritikusabb hozzáállás még termékenyebbé tehetné ezt a viszonyt. Így a kísérleteket terhelő, és ezért a metaforaelméletekbe is átkerülő problémák könnyebben felszínre kerülhetnének, és fordítva: a releváns kísérletek tükrében lehetőség van arra, hogy az elmélet problematikus pontjai láthatóvá váljanak, és így módon megnyíljon az út az adott feltevés újraértékelése előtt.

Továbbá a fogalmi metaforaelmélet hagyományosan nyelvészeti elemzési módszertana és a pszicholingvisztika között azért is termékenyebbé válna a viszony, mert a fenti módszertani irányelvek (és esetleges további elvek bevezetése) révén a kísérleteket a nyelvi elemzésekkel egyenrangú, de más típusú evidenciákkal szolgáló eljárásoknak lehetne tekinteni. A pszicholingvisztikai kísérleteknek eszerint az lenne a funkciója, hogy a nyelvi elemzésekkel közösen alapozzák meg, erősítsék, vagy éppen gyengítsék, illetve vessék el a fogalmi metaforaelmélet (vagy más kognitivisták metaforaelméletek) bizonyos feltevéseit.

Ezek a vizsgálódások alapvetően járulhatnak hozzá ahhoz a folyamathoz, amelyet a nyelvészeti metaforakutatás „módszertani fordulataként” lehetne aposztrofálni, és amely lényegében véve arra irányul, hogy a különféle módszerek kombinálásával megbízhatóbb, azaz empirikusan több oldalról is megtámogatott, módszertanilag és fogalmilag egyaránt reflektáltabb eredményekhez jussunk a figuratív nyelv és az alapjául szolgáló kognitív mechanizmusok vizsgálatában. Ennek egyik részfeladataként azt is szükséges lenne részletesebben megvizsgálni, hogy milyen formákat ölthet a nyelvészeti és a releváns pszicholingvisztikai kísérletek kombinációja, azaz, hogy milyen típusú konvergáló, illetve divergáló evidenciatípusokat lehet megkülönböztetni.

Korábban többen is hangot adtak annak, hogy a kognitív nyelvészetben általában, a fogalmi metaforaelméletben pedig különösen fontos lenne a különféle módszertanok összehangolása (Geeraerts 2006, Geeraerts 2007, Gibbs & Perlman 2006). Ugyanakkor – miként azt Gibbs és munkatársai kísérleteinek a kritikai elemzésével megmutattam – alig találunk olyan esettanulmányokat, amelyek problémamentesen ötvöznék pl. a nyelvészeti és a pszicholingvisztikai eljárásokat, ezért egyelőre csak remélhetjük, hogy a sokak által szorgalmazott módszertani kezdeményezések termékeny talajra hullanak.

Irodalom

- Boroditsky, L. (2000): Metaphoric structuring: understanding time through spatial metaphors. *Cognition* 75: 1–28.
- Boroditsky, L. (2001): Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conceptions of time. *Cognitive Psychology* 43, 1–22.
- Boroditsky, L. & Ramscar, M. (2002): The roles of body and mind in abstract thought. *Psychological Science* 13, 185–189.
- Bowdle, B.F. & Gentner, D. (2005): The carrier of metaphor. *Psychological Review* 112, 193–216.
- Casasanto, D. (2007): When is a linguistic metaphor a conceptual metaphor? In: Evans, V. & Pourcel, S. (eds.): *New Directions in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 127–145.
- Casasanto, D. & Boroditsky, L. (2008): Time in the mind: Using space to think about time. *Cognition* 106, 579–593.
- Chen, J.-Y. (2007): Do Chinese and English speakers think about time differently? Failure of replicating Boroditsky (2001). *Cognition* 104, 427–436.
- Csatár, P. (2009): Data collection in metaphor research. Old problems and new approaches. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 19.1, 1–48.
- Csatár, P. (2010): *Mi a metafora? Teoretikus vagy empirikus terminus.* (előkészületben)
- Csatár, P., Pethő, G. & Tóth, E. (2006): On possible factors in the aesthetic appreciation of metaphors. *Journal of Literary Semantics* 35, 59–71.
- Evans, V. (2004/2006): *Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition*. Amsterdam: John Benjamins.

- Geeraerts, D. (2006): Methodology in Cognitive Linguistics. In: Kristiansen, G., Achard, M., Dirven, R. & de Mendoza Ibáñez, F.J.R. (eds.): *Cognitive linguistics: Current applications and future perspectives*. Berlin & New York: de Gruyter, 21–49.
- Geeraerts, D. (2007): Cognitive sociolinguistics and the sociology of Cognitive Linguistics Export. Interview by Juana I. Marin-Arrese. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 5.1., 289–305.
- Gentner, D. & Bowdle, B.F. (2001): Convention, form, and figurative language processing. *Metaphor and Symbol* 16, 223–247.
- Gentner, D. & Bowdle, B. (2008): Metaphor as structure-mapping. In: Gibbs, R.W. jr. (ed.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 109–128.
- Gentner, D., Bowdle, B., Wolff, P., & Boronat, C. (2001): Metaphor is like analogy. In: Gentner, D., Holyoak, K.J. & Kokinov, B.N. (eds.): *The analogical mind: Perspectives from cognitive science*. Cambridge: MIT Press, 199–253.
- Gentner, D., Imai, M., & Boroditsky, L. (2002). As time goes by: Evidence for two systems in processing space > time metaphors. *Language and Cognitive Processes* 17, 537–565.
- Gentner, D. & Wolff, P. (1997): Alignment in the processing of metaphor. *Journal of Memory and Language* 37, 331–355.
- Gibbs, R.W. jr. (1994): *The poetics of mind. Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, R.W. jr. (1999): Interpreting what speakers say and implicate. *Brain and Language* 68, 466–485.
- Gibbs, R.W. jr. (2002): Identifying and appreciating poetic metaphor. *Journal of Literary Semantics* 31, 101–112.
- Gibbs, R.W. jr. (2006): Cognitive linguistics and metaphor research: past successes, sceptical questions, and future challenges. *D.E.L.T.A.* 22: Especial, 1–20.
- Gibbs, R.W. jr., Bogdanovich, J.M., Sykes, J.R., & Barr, D.J. (1997): Metaphor in idiom comprehension. *Journal of Memory and Language* 37, 141–154.
- Gibbs, R.W. jr., Lima, P.L.C. & Francozo, E. (2004): Metaphor is grounded in embodied experience. *Journal of Pragmatics* 36, 1189–1210.
- Gibbs, R.W. jr. & Lonergan, J.E. (2007): Identifying, specifying and processing metaphorical word meanings. In: Rakova, M., Pethő, G. & Rákosi, Cs.: *The cognitive basis of polysemy*. Frankfurt a. M.: Peter Lang, 71–90.
- Gibbs, R.W. jr. & Nayak, N.P. (1991): Why idioms mean what they do? *Journal of Experimental Psychology: General* 120, 93–95.
- Gibbs, R.W. jr. & Perlman, M. (2006): The contested impact of cognitive linguistic research on the psycholinguistics of metaphor understanding. In: Kristiansen, G., Achard, M., Dirven, R. & de Mendoza Ibáñez, F.J.R. (eds.): *Cognitive linguistics: Current applications and future perspectives*. Berlin, New York: de Gruyter, 211–228.

- Gibbs, R.W. jr. & Wilson, N.L. (2007): Real and imagined body movement primes metaphor comprehension. *Cognitive Science* 31, 721–731.
- Glucksberg, S. (2001): *Understanding figurative language. From metaphors to idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Glucksberg, S. (2003): The psycholinguistics of metaphor. *Trends in Cognitive Science* 7/2, 92–96.
- Grady, J.E. (1997): THEORIES ARE BUILDINGS revisited. *Cognitive Linguistics* 8, 267–290.
- Haser, V. (2005): *Metaphor, metonymy, and experientialist philosophy. Challenging cognitive semantics*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- January, D. & Kako, E. (2007): Re-evaluating evidence for linguistic relativity: Reply to Boroditsky (2001). *Cognition* 104, 417–426.
- Kemmerer, D. (2005): The spatial and temporal meanings of English prepositions can be independently impaired. *Neuropsychologia* 43, 797–806.
- Kertész, A. (2010): *On stage setting thought experiments in cognitive linguistics: A case study*. (manuscript)
- Kertész, A. & Rákosi, Cs. (2009): Circular vs. cyclic argumentation in the Conceptual Metaphor Theory. *Cognitive Linguistics* 20, 703–732.
- Lakoff, G. (1987): *Women, fire and dangerous things*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G. (1993): The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, A. (ed.): *Metaphor and Thought*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 202–252.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1999): *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books.
- Loewenberg, I. (1975): Identifying metaphors. *Foundations of Language* 12, 315–338.
- McGlone, M.S. (1996): Conceptual metaphors and figurative language interpretation: Food for thought. *Journal of Memory and Language* 35, 544–565.
- McGlone, M.S. (2001): Concepts as metaphors. In: Glucksberg, S. (2001): 90–107.
- McGlone, M.S. & Harding, J. (1998): Back (or forward?) to the future: The role of perspective in temporal language comprehension. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 24, 1211–1223.
- Murphy, G.L. (1996): On metaphoric representation. *Cognition* 60, 173–204.
- Murphy, G.L. (1997): Reasons to doubt the present evidence for metaphoric representation. *Cognition* 62, 99–108.
- Núñez, R.E., Motz, B.A. & Teuscher, U. (2006): Time after time: The psychological reality of the Ego- and Time-Reference-Point distinction in metaphorical construals of time. *Metaphor and Symbol* 21(3), 133–146.

- Núñez, R.E. & Sweetser, E. (2006): Looking ahead to the past: Convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construals of time. *Cognitive Science* 30(3), 401–450.
- Rákosi, Cs. (2009): *The Fabulous Engine: Strengths and flaws of psycholinguistic experiments*. (manuscript)
- Schütze, C.T. (1996): *The empirical base of linguistics. Grammaticality judgments and linguistic methodology*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Searle, J.R. (1979): Metaphor. In: Searle, J.R.: *Expression and meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 76–116.
- Steen, J.G. (1999): From linguistic to conceptual metaphor in five steps. In: Gibbs, R.W. jr. & Steen, J.G. (eds.): *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 57–77.
- Steen, J.G. (2007): *Finding Metaphor in Grammar and Usage. A methodological analysis of theory and research*. Amsterdam: John Benjamins.
- Stefanowitsch, A. (2006): Corpus-based approaches to metaphor and metonymy. In: Stefanowitsch, A. & Gries, S.Th. (eds.): *Corpus-based approaches to metaphor and metonymy*, 1–16.
- Szamarasz, V.Z. (2006): Az idő téri metaforái. *Világosság* XLVII, 8–9–10, 99–109.
- Vervaeke, J. & Kennedy, J. (1996): Metaphor in language and thought: Falsification and multiple meanings. *Metaphor and Symbolic Activity* 11, 273–284.

Dr. Csatár Péter
 Debreceni Egyetem
 Német Nyelvészeti Tanszék
 H-4010 Debrecen
 Pf. 47
 csatar_peter@yahoo.de